

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ÅRSSKRIFT 1997

**HISTORISK FORENING
FOR
GRÅSTEN BY OG EGN**

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 1997

Redaktion:

Elsebeth Thygesen Kristensen

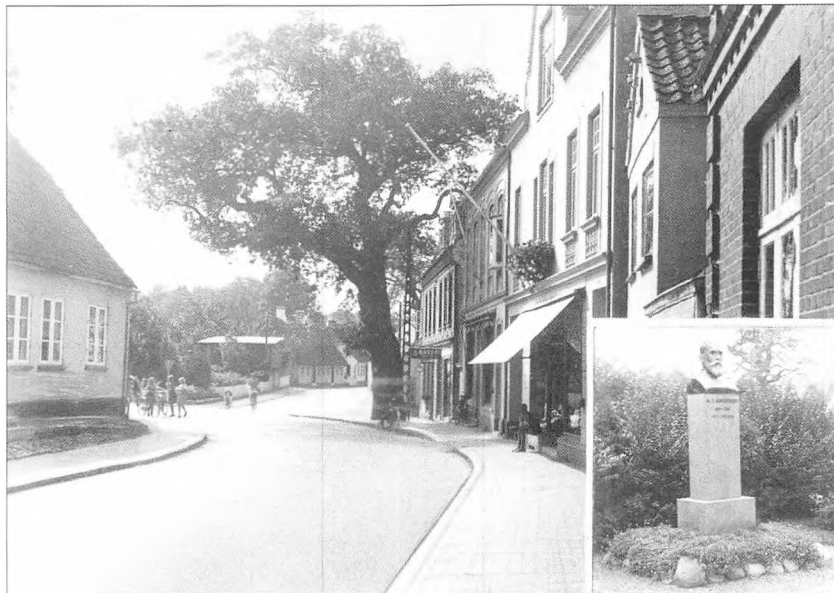
Kirsten Thomsen

Foto:

Hvor intet andet er angivet er fotografierne fra lokalhistorisk arkiv.

Forsidebillede: Rinkenæs Korskirke set fra æbletræsalléen op til Kristiansens gård. Alléen blev fjernet for få år siden i forbindelse med opførelsen af nye ældreboliger.

Foto: H. C. Lassen

Gråsten, Borggade.

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 1997

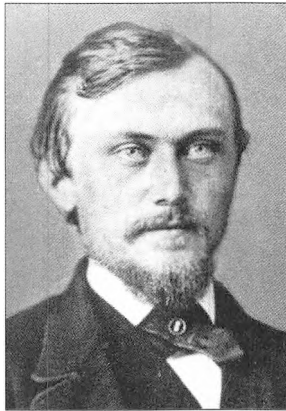
Indhold

<i>Egon Rasmussen:</i>	A.D. Jørgensen En sønderjysk hædersmand	5
<i>Lars N. Henningsen:</i>	Fra den gamle klædefabrik i Gråsten. Farver- og fabrikant- familien Jürgensen og erhvervslivet i Gråsten ca.1830 - 1900.	12
<i>G.O.Hansen:</i>	Gråsten Ringriderforening - 90 år.	43
<i>Gerd Conradsen:</i>	Landsbyskole i Kværs i 300 år.	59
<i>Elsebeth Thygesen Kristensen:</i>	Efterlysning	68
<i>Elsebeth Thygesen Kristensen:</i>	Årets gang	71
<i>Hans Paulsen:</i>	Beretning fra arkivet	79
<i>Frede Chr. Ihle:</i>	Årsberetning	80

A.D. Jørgensen

En sønderjysk hædersmand

Af Egon Rasmussen

A.D. Jørgensen.

En af de mest markante danske personligheder, historikeren A.D. Jørgensen, skrev for godt hundrede år siden i nogle private noter: " Da jeg lå syg forrige sommer, faldt det mig gentagne gange ind at spørge mig selv: hvorledes er jeg bleven historiker? - hvad er jeg egentlig? - Min virksomhed er jo så forunderlig spredt; Jeg optages stærkt af administrativ embedsvirksomhed, jeg optræder som lærd historiker, som foredragsholder og populær forfatter for "de tusind hjem", som deltager i drøftelsen af offentlige forhold, og så har jeg endda en hovedinteresse på et helt andet sted, i et endnu ufødt forfatterskab, - hvad er jeg egentlig? Mange andre kan være lige så spredte i deres virksomhed, men jeg er egentlig ikke fuldt forberedt eller udrustet til noget af alt det, jeg tager

del i." Hans karakteristik af sig selv er forbløffende ærlig og præcis, og måske det bedste billede vi kan få af ham.

Der er gode grunde til netop i år at beskæftige sig med den kloge sønderjyde, der døde for 100 år siden, den 5. Oktober 1897. Den aktuelle debat om nationaliteter, euroregioner og mindretals rettigheder og vilkår kan hente adskilligt godt stof i A.D.Jørgensens forfatterskab og hele virksomhed.

Hans udvikling og livsløb er mere usædvanligt, end man måske skulle tro, hvis man kun overfladisk ved, at han var forfatter af historiske fagbøger og den populære "40 fortællinger af fædrelandets historie" og senere blev rigsarkivar. A.D.Jørgensen var faktisk kendt med enhver, der i Danmark betød noget i 1800- tallets sidste fjerdedel, hans holdninger blev ofte taget til efterretning af politiske personligheder. Århundredets store idol, skuespillerinden Johanne Louise Heiberg, tog ham som fortrolig med på råd om sine erindringer "Et liv --", som han siden redigerede og udgav.

Denne indflydelsesrige sønderjyde i København havde kun sin tyske realeksamen fra Flensborg, blev aldrig "rigtig" akademiker, men gjorde sig gennem sine studier, foredrag og publikationer så kendt, at man på universitetet i 1871 havde ham som emne til et professorat og i 1894 udnævnte ham til æresdoktor.

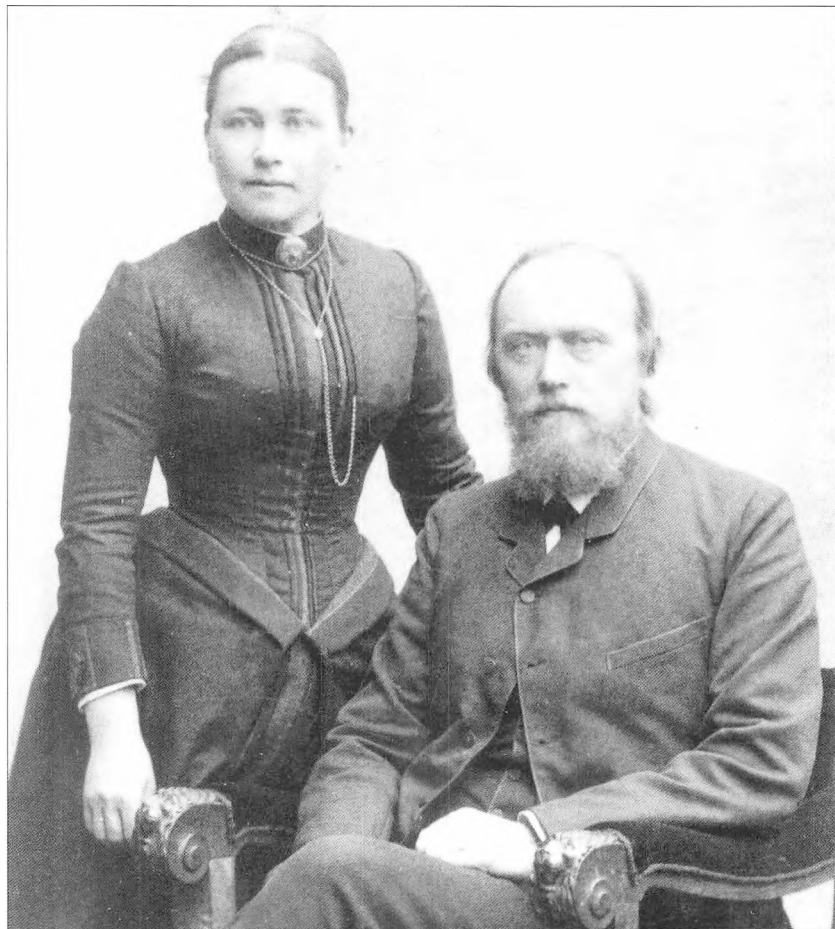
Det er for mange stadig paradoksalt, at han som fortaler for danskhed og dansk historie, fik sit første og afgørende kendskab til digtning og åndsliv gennem tysk litteratur og humanistisk tradition, som han hele sit liv respekterede netop for den betydning som tysk indflydelse havde haft på dansk kirke og kultur. Historikerens realistiske sans og sproglige evne var kombineret med ønsket om også at være digter. A.D.Jørgensen var både videnskabsmand, embedsmand og folkelig foredragsholder og havde bestandig i alt, hvad han sagde og skrev, et dobbeltspor af det religiøse og det nøgternt gennemførlige.

Adolf Ditlev Jørgensen blev født i Gråsten d. 11. Juni 1840 af forældre, der begge stammede fra solide sønderjyske slægter og han havde sin barndom i den dengang lille idylliske landsby, der

var vokset op ved slottet og i næsten alt var afhængig af hertugfamiliens gøren og laden. I hans hjem var dagligsproget nok tysk, men "dansk" var folkesprog og fader havde lært at elske det, ligesom hans sans for ret og retfærdighed krævede det anvendt overfor det danske folk -." Da hertugen i 1848 stillede sig som leder af slesvig-holstenernes oprør mod den danske konge, tog den målbevidste garver Jørgensen sine børn ud i haven og påbød dem fra nu af kun at tale dansk både i hjemmet og hvor de ellers færdedes.

Den danske bevidsthed blev afklaret i årene omkring 1848 og særligt i Gråsten med Augustenborgernes slot lige overfor ved søen: " Det var disse lykkelige tiders aftenglans, som endnu lå over Gråsten i min første barndom - naturen omkring mig havde sluttet en pagt med mit sind....Så kom den store ufred i foråret 1848." Sådan skrev han i den fascinerende "Redegørelse for min udvikling og mit forfatterskab", der blev fundet efter hans død og udgivet i 1901. Hans beskrivelse af skolegangen i Gråstens "lille skole" , hvor han havde besvær på grund af sit tyske sprog, men dog blev oprykket i "den store skole", er også i vore dages skoledebat tankevækkende læsning. Efter treårskrigen fik man en dansk degn, der dog stod langt tilbage for den tyske forgænger "i kundskaber og i høj grad forringede skolens hele stilling". Dette er vel at mærke skrevet i København af en sønderjyde, der næsten følte sig fordrevet af prøjserne, men hvis mod og virkelighedssans livet igennem var hans særkende.

Den begavede, kvikke, men også følsomme dreng lærte hurtigt, hvad den nye danske degn i Gråsten kunne lære ham og forældrene fik ham på den tyske realskole ved Flensborgs latinskole. Her viste hans gode hoved sig på ny og året efter kom han i latinklassen, med udsigt til en akademisk løbebane. Hans følsomhed fik nu med den tyske romantiske digtning et materiale at arbejde med. "Sjælen trænger sig frem mod tankernes frihed... ligesom tanken fordyber sig grublende i sit indre, gransker sit eget livs vilkår og søger en løsning af sin egen gåde." Skolemanden C.F.Monrad lærte ham hvad dansk litteratur og historie var og de to gik senere sammen i det nationale arbejde.

*A.D. Jørgensen og hustruen Ida f. Pedersen.
Foto i Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.*

Omvæltningen var meget voldsom, men han afsluttede i 1859 med udmærkelse til realeksamen. Den opvakte sønderjydes skolegang i Flensborg, oplevelserne under den slesvigske krise og katastrofen i 1864, modnede ham med de særlige evner og anlæg til det menneske, som beskriver sit liv i den førnævnte "Redegørelse..." .

Han rejste til København for at studere naturvidenskab, men endte hurtigt som fri studerende i historie, mytologi, litteratur og filosofi og blev optaget af Søren Kierkegaards skrifter, men et fast studium blev det ikke til. Han ernærede sig ved undervisning, senere også et år i Flensborg, indtil prøjserne i 1864 afsatte ham og han tog tilbage til København.

Fra nu af var det den sønderjyske katastrofe, der optog ham. Hans hjemstavn var erobret af Prøjsen og han opdagede "De politiske forholds håbløse forvirring. Ingen følte noget ansvar, ingen vidste besked; ... at påføre en politisk modstander eller en personlig uven et nederlag, interesserede nok så meget som at udrette noget godt og gavnligt. Det forekom mig at vi alle tilhobe var en slægt af blødagtige drømmere ... For mig stod et som en stor opgave at bringe lys i dette mørke."

De følgende års intense skribentvirksomhed, formidlerarbejdet i mange nationale og politiske sammenhænge og ordningen af det danske arkivvæsen, tjente altsammen dette formål. Afmagt og måske bitterhed kunne en sjælden gang slå igennem, som da han udbrød, at det var de nordlige danskere, der byggede Danevirke, mens sønderjyderne sørgede for deres forplejning; nu derimod så det ud til, at sønderjyderne stod ene på Danevirke.

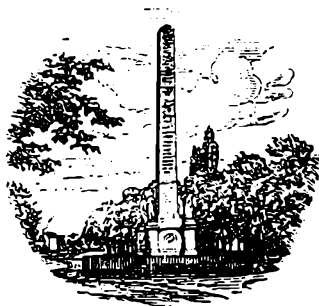
I hans senere år blev det træffende sagt om ham, at han som en hædersmand havde tilkæmpet sig det privilegium at sige, hvad man ikke ville finde sig i fra nogen anden.

A.D.Jørgensen ville ikke være den han var, hvis han ikke klart og fyndigt i et brev kunne skrive: "Ved at have været prøjsiske undersåtter i en halv menneskealder, har sydslesvigerne fået en ret, som vi ikke ustraffet vil kunne krænke." Hans liv og erfaringer i grænselandet havde lært ham, at humane hensyn bør gå frem for det meste andet i de daglige modsætninger.

I sit sprog er han naturligvis senromantisk præget, men tillige velgørende nøgtern og klar, selv når han skriver: " Det har sin største tilløkkelse i historien at være vidne til de stærke brydninger og det rige liv, som udfolder sig hos den enkelte eller i samfundet, men det har også sin ejendommelige ynde at se de første

Fyrrethve Fortællinger
af
Fædrelandets Historie.

af
A. D. Jørgensen.

Med 5 hentygte Kort og 55 Billeder.

Ved Udvalget for Folkeoplysnings Fremme.

Kjøbenhavn.

I Kommission hos G. E. C. Gad.

Høffensberg & Trabs Etabl.

1882.

Titelblad til førsteudgaven af Fyrrethve Fortællinger af Fædrelandets Historie 1882.

spirer komme frem af en gold grund, at efterspore oprindelsen til de store bevægelser ".

Indledningen til hans berømteste bog, "40 fortællinger af fædrelandets historie" lyder jævnt og ligefremt sådan: "Intet andet rige i vor verdensdel kan i alder måle sig med det danske. I uafbrudt følge går vor kongerække tilbage gennem et tusindår og alt længe før den tid hører vi tale om et samlet og mægtigt kongerige i Danmark".

Bogen udkom første gang i 1882 og den seneste af mange udgaver og oplag udsendtes i 1995. Det var i 75 året for den genforening han ikke selv oplevede, men hvis realistiske udformning han i sit folkelige arbejde var væsentligt medvirkende til. Ofte måtte han i tidens debat om en kommende sydgrænse, trods heftig modstand, henvise til folkets frie selvbestemmelse efter sindelag og sprog og derefter blev grænsen som bekendt lagt i 1920.

Han slutter sine fortællinger om Danmarks historie med en smukt formuleret forhåbning om, at den grænse, der bliver "afslutning på dette lands omskiftelige historie ... bør kunne blive pant på varig fred og god forståelse mellem de beslægtede folk nord og syd for den nationale grænse, der er sat af århundreders udvikling, og som det ikke er vor sag nu at gå i rette med."

Egon Rasmussen er tidligere forstander for Jaruplund Højskole og bor i dag i Gråsten, hvor han virker som foredragsholder. Artiklen er bragt som kronik i Jydske Vestkysten, Fyens Stiftstidene og Flensborg Avis.

Fra den gamle klædefabrik

*- farver- og fabrikantfamilien Jürgensen
og erhvervslivet i Gråsten ca. 1830-1900*

af Lars N. Henningsen

Den 5. oktober 1997 var der fest i Gråsten. Med teateropførelse, foredrag og festligt samvær markeredes 100-året for historikeren og rigsarkivaren A.D. Jørgensens død. Ved den lejlighed holdt arkivar, dr. phil. Lars N. Henningsen, Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, et foredrag, som her gengives i let udvidet form.

Det samlende punkt her i dag - det er Gråstens berømte søn A.D. Jørgensen og hvad han betyder for os i dag. Midt i feststemningen må det være tilladt at stille et drilsk spørgsmål: Er det måske lidt kunstigt, at netop Gråsten gør så meget ud af en mand, som fraflyttede byen allerede som 12-årig? Senere kom han jo kun tilbage på kortere ferieophold. Kan det være rimeligt med al den "festivitas"? Er det blot udtryk for en behændig markedsføring af her- og dronningebyen Gråsten?

Svaret giver A.D. Jørgensen selv. Blandt meget andet blev han også byens første historieskriver, og den bedste. I hans erindringer, som udkom 1901 efter hans død, finder vi svaret på mit provokerende spørgsmål. Han skriver:

"Atter og atter er jeg vendt tilbage [til Gråsten] ... og er aldrig bleven træt af at drømme mig tilbage til barndommens år. Hver plet har her haft interesse for mig ... hvor har jeg ikke misundet de mennesker, som levede her i de gode gamle dage, da der var fred og lykke i alle forhold, da den smalle, krogede vej,

som snor sig omkring søen, endnu var "landevejen", og ingen tænkte på, at der var en verden udenfor disse skove. Det var disse lykkelige tiders aftenglans, som endnu lå over Gråsten i min første barndom ... Så kom den store ufred i foråret 1848. Dersom jeg nu havde det i min magt at udtrykke mine stemninger og tanker i toner, da vilde jeg søge at male modsætningen og dette store frembrud, som det virkede på mig, den næppe otteårige dreng. Først vilde jeg søge at fremlokke de lifligste melodier for at skildre stilheden i den ensomme skovby og mine stilfærdige drømme. Da lyder tonerne af et horn som fra et fjærnt land og en længst forglemt tid; tone brydes mod tone, søen bruser op om det danske rige, hovslag lyder gennem dalen, de blanke våben blinker, danebrogene udfoldes og en konge drager ind i vor by."¹

Lignende toner anslog han nogle år før i sin fremstilling af Gråstens ældre historie:

"Alle mennesker [i Gråsten] kendte hinanden og de fleste havde siddet på de samme skolebænke; hvad der end kunde være de enkelte imellem, så var det i forhold til de storme, som skulde gå hen over alt og alle, da det store brud kom, kun idel fred og venskab. - Mon nogen plet i Nordslesvig blev således rystet op ved begivenhederne 1848 som denne by, af hvis indbyggere halvdelen med lidenskab hang ved hertugen, den anden halvdel ved kongen og fædreland, medens fjendtlige hære gjorde den til udgangspunkt for deres blodige kampe i Sundved? Den gamle tid, med århundreders stilhed og fred kom efter dette aldrig tilbage!"²

Her taler den modne A.D. Jørgensen. Den højt agtede historiker, rigsarkivaren, den samlende skikkelse i det kongerigske arbejde for den sønderjyske sag. Han giver en del af forklaringen på, hvorfor han havde investeret sine kræfter, som han havde gjort. Igenem en årrække havde han arbejdet med at udrede Danmarks hi-

storie i perioden fra 1814 til katastrofen i 1864. Hvorfor var det gået som det gik? Hvorfor var tidligere tiders harmoni i helstaten blevet afløst af bitter fejde og af et dansk nederlag? Han huskede selv stemningen i de sidste år af den gode gamle tid. Han havde oplevet bruddet i 1848. Dengang havde faderen pludselig bestemt, at fremover skulle der ikke tales tysk men kun dansk i hjemmet. Han var rejst fra hjembyen med en dyb kærlighed til det danske, men også med agtelse og respekt for tysk åndsliv og kultur. Hvorfor gik det så galt? Det spørgsmål tumlede han med siden hen.

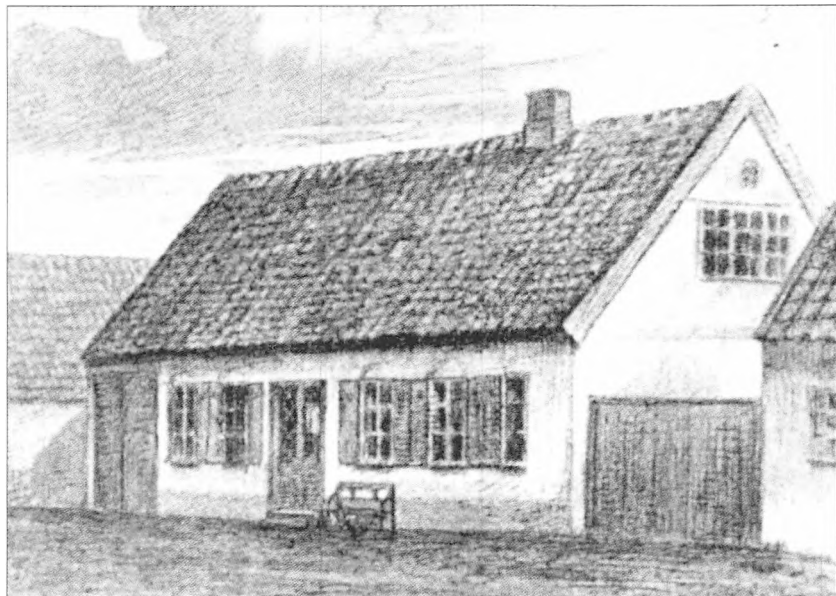
I hjemmet havde han fået sit ståsted. Her var han blevet dansk. Man kan ikke forstå A.D. Jørgensen uden at tage Gråsten med i tolkningen. Omvæltningen i 1840'erne og under Treårskrigen, som han oplevede den i Gråsten, var med til at bestemme hans livsvej. Derfor er det med rette, at Gråsten mindes A.D. Jørgensen - selv om han rejste bort som 12-årig.

Det er også baggrunden for, at jeg nu vil fortælle lidt om byen dengang, om familien og hvad den stod for. Kort sagt: A.D. Jørgensens baggrund i Gråsten.

Farverhjemmet i Borggade

"Jürgensen" lød familiens navn - for den kom fra Flensborg, hvor sproget i kirke-, skole- og administration var tysk. I Flensborg kan denne familie Jürgensen følges tilbage til sidst i 1600-årene. Det var agtede borgerfolk, bagere og købmænd. De hørte til i den velstillede del af borgerskabet, i den højere middelstand. A.D. Jørgensens farfar hed Asmus Jürgensen (1749-1828). Han var købmand, brændevinsbrænder og tobaksfabrikant, og han deltog i Flensborgs bystyre. Han var både kirkeværge (Kirchengeschworener) og såkaldt deputeret borger, og han tjente som kaptajn for borgergarden i den nordlige del af byen, hvor han boede. Under krigen efter 1807 mistede han sin formue og måtte i 1823 opgive både forretning og ejendom.³

Sønnen Marcus Adolph⁴ blev sat i lære som farver i Kappel⁵. Det var ikke et ringe fag - farverhåndværket nød særlige privilegier, og farveren hørte som regel til blandt de bedst stillede håndværkere.

*Farverboligen i Borggade, A.D. Jørgensens barndomshjem.
Kopi i Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.*

Efter læretiden samlede M. A. Jürgensen erfaringer som svend i Rudkøbing på Langeland, i Flensborg og i Slesvig. I efteråret 1833 kom han til Gråsten og fandt job her. I Gråsten sad farvernen Gertrud Maria Woller⁶ efter sin mands død tilbage i farverejendommen i Borggade og havde sit besvær med at drive farveriet videre. Hendes mand, farver Johann Philip Woller⁷, var død i 1826, og alle deres fem børn var døde som små. De havde så adopteret hendes broderdatter Maria Elise Margaretha Bahnsen⁸ som stammede fra en kendt farverfamilie i Aabenraa. Hendes bror var den senere farver, rådmand og stænderdeputerede Martin Bahnsen i Aabenraa, en af de mest fremtrædende danske i byen.⁹

Mindre end et år efter sin ankomst til Gråsten var Marcus Adolf og Maria Elise blevet enige. De forlovede sig, han overtog koncessionen på farveriet, og den 13. oktober 1835 holdt de to

*Marcus Adolph
Jürgensen.
Foto i privateje.*

unge bryllup. Der blev holdt fint gilde, hvor også byens matador, den store handelsmand Otto Friedrich Ahlmann deltog.¹⁰ Samtidig overtog de unge folk farvergården i Borggade med alt inventar. Enkefru Woller fik livslang boligret hos de unge folk.¹¹

I hjemmet i Borggade kom der tre sønner. I 1837 fødtes den ældste søn Asmus Philip¹², i 1840 Adolf Ditlev¹³ og i 1842 sønnen Barthold Friedrich Heinrich¹⁴.

M.A. Jürgensen tog fat på at udbygge sin virksomhed. I disse år begyndte det at lysne efter den langvarige landbrugskrise. Priserne steg så småt, og fra 1840'erne mærkedes den større velstand hos bønderne. Endnu var der god gang i fremstillingen af hjemmegjort tøj. Der blev dyrket hør og vævet lærred, og det gav omsætning til farveren. M. A. Jürgensens tykke receptbog med opskrifter på mange slags farvning er endnu bevaret. Her er beskrevet alle slags farvning af uldklæde, bomuld og hørlærred osv. Receptbogen blev selvfølgelig ført på tysk - det var farverens modersmål.¹⁵

Det var kun en lille virksomhed med en enkelt lærling, men lidt efter lidt udvidede og forbedrede farveren farveriet. Han vandt

en anset plads blandt den lille bys solide håndværkere. Naboen storkøbmand Otto Friedrich Ahlmann, som var Gråstens absolutte matador, nød stor anseelse og var meget afholdt i både byen og oplandet. Han blev formynder for fru Woller og optrådte som vidne ved de unge menneskers bryllup. Han var også fadder, da den tredje søn Barthold Friedrich Heinrich blev døbt i 1842. Hertugens kasserer Jes Lorenzen var fadder, da den næstældste søn Adolph Detlef blev døbt i 1840. Da Maria Elise Margaretha døde i 1844 efter en for tidlig fødsel, påtog de to fremtrædende Gråsten-mænd sig at være formyndere for de tre små børn.¹⁶ I 1847 lod M.A. Jürgensen sig vælge til vicedirektør i Spare- og Laanekassen for Graven-steen og Omegn, hvor det ellers var slesvig-holstenerne som dominerede.¹⁷

M.A. Jürgensen skilte sig således ikke ud fra den lille bys førende folk. I denne kreds var tysk dannelse og åndsliv en naturlig sag. Her følte M.A. Jürgensen sig hjemme, og der blev talt tysk i farverhjemmet. Da drengene kom i skole, mødte de det tyske sprog, som var skolesproget i byen.¹⁸ Naturligvis brugte M.A. Jürgensen selv tysk skriftsprog. Med sin kone delte han interessen for tysk litteratur. I maj 1834 indrettede han sig en citatbog, hvor han under titlen "Collectanea" ville samle "skønne steder" fra den skønlitteratur og de digte han læste. Det var især de tyske klasikere, som fængslede ham. Men megen tid blev der nu ikke tilovers til skriverseri - bogen blev ikke brugt de første 8 år.

Først i 1843 tog han fat igen. Det første digt, som blev indskrevet, fandt han i den konservative, dansk-loyale avis Flensburger Zeitung. Avisen var præget af købmandsstandens interesser. I den ånd var også det digt, som M.A. Jürgensen udvalgte til afskrift. Digtet var på tysk, med titlen "Freundesrath" - en almenlydlig opfordring til gudsfrygt, flid, sparsommelighed og fornuft.¹⁹ En sidste efterklang af rationalismen, eller af den livsholdning, som var typisk for købmændene i Flensborg.

Sønnen A.D. Jørgensen har givet en fin karakteristik af stemningen i Gråsten i disse år:

"Gråsten var i hin tid, før 1848, endnu en fredelig og ensom skovby; de veje, som førte til den, var ikke meget befærdede, det var krogede og bakkede landeveje med høje gærder; til søs kunde man kun befordres med båd eller jagter. Skovene stod dengang i deres ældgamle ubrudte kraft; vældige ege og store strækninger af gammel bøgeskov omgav byen så at sige på alle sider. Flensborg fjord med sine mange sejlskibe, der daglig færdedes ud og ind, gav som et lille udkig til den store verden, der ellers syntes så fjern fra disse steder. Selve byen lå stille og beskeden langs søen, de lave teglhængte huse overfor det hvide ubeboede slot; talrige svaner syntes at bære bud mellem byen og den venlige skov, som sluttede kredsen. Alle mennesker kendte hinanden og de fleste havde siddet på de samme skolebænke..."²⁰

Krigsåret 1848: Vandene skilles

Men snart krakelerede idyllen. Gennem lang tid havde forholdet mellem hertug Christian August på Augustenborg og Gråsten og kongehuset været anspændt. I 1840 udsendte kongen et sprogreskript, som indførte dansk som rets- og øvrighedssprog i dansk-talende egne. Hertugen og hans embedsmænd protesterede. Mellem hertugen og bønderne var stemningen også anspændt. Hertugen stod fast på sin jagtret og gik kun meget modvilligt ind på deres ønsker om afløsning af hoveriet og overgang til selveje. Lidt efter lidt deltes byen i to lejre - for og mod hertugen. Storkøbmanden Otto Friedrich Ahlmann holdt på hertugens parti.

Farveren i Borggade fandt sin plads på den kongetro side. Dette valg fremgår allerede af, at han læste den loyale avis Flensburger Zeitung. Han følte, at statens initiativer til støtte af det danske sprog var det rigtige. Kontakten til bønderne, som kom i forretningen, overbeviste ham om det uretfærdige i hertugens hensynsløshed som jagtherre. Hertugens aristokratiske fremtræden vakte Jürgensens modvilje, og han kunne ikke acceptere hertugens agitation mod regeringen. Måske har også svogeren, den danskorienterede farver Bahnsen i Aabenraa, fremmet hans valg.

"Oprøret" i 1848 delte vandene. Nu fik "Sundeveds danskhed en af sine hovedrødder i vor stue", skrev sønnen A.D. Jørgensen senere. Det betød ikke at tysk litteratur og fascinationen af tysk åndsliv forsvandt sporløst fra hjemmet. Den måtte blot herefter leve side om side med en nyvunden kærlighed til det danske.

Farveren tog igen optegnelsesbogen "Collectanea" frem af skuffen og nedskrev nogle af de viser, som var gængse på dansk side. Disse optegnelser fra krigsårene giver et levende indtryk af den ophidsede stemning, som holdt sit indtog i den før så stille by.

Den 9. april vandt de danske soldater sejr ved Bov over slesvig-holstenerne, den 25. april vendte krigslykken ved Slesvig. Trætte kom danske soldater til Gråsten på vej til Dybbøl. Hos farveren fik soldaterne varmt øl og brød, så længe der var noget at give af. I Gråsten blev der sunget krigssange. Den 30. april 1848 afskrev M.A. Jürgensen et digt af Erich Chr. Monrath i sin bog. Under omkvædet "Men Frederik elskes af Danmark" er det en hyldest til dansk frihed og folkelighed. Sidste strofe lyder sådan:

*"Lad Løgnen haane dit Kongebud
Og Oprørsfaklen svinge;
Den Dyst vi Danske vel holde ud!
Vor Kamp er ærlig, med os er Gud,
Og Seiren vil han os bringe!
Thi Frederik elskes af Danmark".*

I andre sange var der hyldest til de nordiske brødre, som kom til hjælp:

*"Her hvor Tysklands Røverskarer
Frækt med Ild og Sværd fremfarer
her skal Nordens Broderflamme
knusende dem ramme".*

Tonen var barsk. Farveren afskrev også digtet "Forræder Flaget (Schwarz, rot, gold)". Her blev der givet det glatte lag til den tyske enheds- og frihedsbevægelses sort-rød-gyldne fane, som var benyttet siden Hambach-festen i 1832²¹ og som i øvrigt i dag er den tyske forbundsrepublikks flag. Her kunne man bl.a. læse disse linjer:

*Den første Stribe i Jert Flag er sort
Det tyder Døden! I skal meies bort.
Som Kornet for en Høstmands Lee,
Og det vil skee!*

*Den anden Stribe i Jert Flag er rød.
Og det betyder Blod! Ja Blod og Død
Det vorder hver Forræders Løn;
Gud her vor Bøn!!*

*Sort er Jert Hjerte, sønderknust Jert Mod
Rødt skal i Strømme flyde Eders Blod.
Guld var Jert Drøm; men den er endt
Hævnfaklen tændt.*

*Det hvide Kors i røde Dannebrog
Forkynde Frelse! Danmarks Sejersdag
Af Fjendens Blod skal straale frem
Og knuse dem.*

*Meenedere! grav derfor dybt i Muld
Jert falske Flag med Sort og Rødt og Guld
I Retfærds Striden sejrer dog
Vort Dannebrog!*

Digtene er på dansk. Det var nu farverens foretrukne sprog. Han tog klart parti mod dem, som han regnede for oprørere. Kongetroskab og kærlighed til det danske fædreland og foragt for "op-

rørerne" er tonen i de digte, han nedskrev i krigsårene. Der var også et digt om Flensborg: Denne danske by "i Sønderjyllands Egne" skulle "den tyske Mikkel" ikke få held til at lokke bort fra Danmark; her skulle Dannebrog atter veje.

Efter en våbenhvile fra august 1848 til april 1849 begyndte krigen igen. Slesvigholstenske tropper besatte Gråsten, og M.A. Jürgensen måtte drage med de danske tropper til Nordborg for at få sikkerhed. Her var han en måned og rejste videre til København. Først ved slutningen af maj 1849 vovede han sig hjem igen. Kun mod at lade sig stille under politisk opsyn blev det muligt at vende tilbage.

Den 10. juli 1849 blev der atter våbenhvile. Nordslesvig blev besat af svenske og norske tropper, og det gav friere vilkår. I Flensborg samledes antislesvig-holstenske kræfter i den såkaldte Slesvigske Forening. De ville forsvare Slesvigs selvstændighed i nær tilknytning til kongeriget. I Gråsten lagde farver Jürgensen den 6. oktober 1849 sit dansk-loyale sindelag for dagen ved demonstrativt at hejse Dannebrog på Frederik VII's fødselsdag. Den 28. december var han med til at oprette en lokal Gråsten-afdeling af Den slesvigske Forening. Han blev valgt til dens formand. Under hans energiske ledelse voksede foreningen, så den i juni 1850 havde 339, i maj 1851 521 medlemmer.²² Det var den største filialforening under Den slesvigske Forening.

Efter Isted-slaget den 25. juli blev der endelig fred. I sin optegnelsesbog fortsatte farver Jürgensen med at optegne digte, som udtrykte hans inderste tanker. Det var bl. a. Poul Martin Møllers "Glæde over Danmark" eller Grundtvigs "Kjærminde Sang" om slaget ved Isted Hede, som stod at læse i bladet Danskeren i august 1850.

Danskhedens bedste støtte

Dagligdagen holdt sit indtog. I mellemkrigsårene blev farveren ankermand for en hel række af danske initiativer. I Den slesvigske Forening protesterede han kraftigt, da hovedforeningen i Flensborg tillod brug af tysk som forretningsprog. Det kom til et brud,

og foreningen i Gråsten skiftede navn til "Den danske Forening for Gråsten og Omegn". I dens vedtægter hed det, at sproget udelukkende skulle være dansk.

Kort efter var han med til at oprette et dansk bibliotek i Gråsten og kom selv i bestyrelsen. Også en dansk sparekasse var han med at grundlægge.²³ M.A. Jürgensen blev en anset mand blandt flækkens danske. Han blev sognefoged/byforstander.

En sådan patriotisk optræden var naturligvis velanskrevet i regeringens. Da den danske administration var sikret efter slaget ved Isted, fik den kongetro farver sin anerkendelse. Den 12. november 1854 blev han benådet med Dannebrogsmændenes Hæderstegn. Han kunne nu kalde sig Dannebrogsmænd.²⁴ Sønnen Asmus Philip opholdt sig på dette tidspunkt i København og læste om udmærkelsen i Berlingske Tidende. I sin dagbog kommenterede han det med disse ord: "Es freut mich recht herzlich, daß er, der für seinen Patriotismus so viel gelitten hat, endlich seinen wohlverdienten Lohn gekriegt hat".²⁵ Sønnen skrev sin dagbog på tysk! Nedenfor skal vi se, at han i øvrigt ikke følte sig mindre dansk end faderen.

Med Frederik den Syvendes død i 1863 brød verden næsten sammen for farveren. Han tog til Flensborg for at følge kongens kiste gennem byen og var så dybt rørt, at han græd endnu dagen efter ligfærden.

Da de nye herrer kom til Gråsten i 1864, blev han to gange arresteret. Men han gav ikke op. I efteråret 1866 var han blandt de 47 mænd, som drog til Berlin for at takke kong Wilhelm for Pragfredens artikel 5, som åbnede mulighed for en afstemning om Nordslesvigs fremtidige tilhørsforhold. Dog fandt de kongens dør lukket.²⁶

M.A. Jürgensens begravelse den 15. august 1883 blev en stor Gråsten-begivenhed. Flensborg Avis berettede dagen efter: "Kisten var rigt prydet med kranse og fulgtes gennem gaderne der overalt vare bestrøede med blomster og grønt og ad landevejen til Adsbøl af en anselig skare til fods og til vogns. Nærmest kisten

gik den afdødes tre ældste sønnesønner fra København, Gråsten og Nykøbing på Falster, af hvilke den ældste bar den hensovedes Dannebrogskors."²⁷

Sønnesønnen, den senere højesteretsdommer Troels G. Jørgensen, mindedes også begravelsen og i øvrigt sommerferierne i Gråsten: "Den største Begivenhed var Sommerferien i Graasten, hvor vi boede i Familieejendommen med Farveri, Strikkemaskiner og Manufakturforretning hos Onkel Asmus og Tante Anna med deres jævnaldrende Børn. Vi lærte Graastenersproget og tumlede os paa Søen og i Skoven. Bedsteforældrene boede i et lille Hus ved "Pælæt", hvor Bedstefar havde sin Drejebænk. Han døde 11. August 1883, og til den store Begravelse afrejste Far [A.D.Jørgensen] med min ældste Broder, der skulde bære hans Hæderstegn paa en Pude paa Vejen til Adsbøl Kirke."²⁸

M.A. Jürgensens klædefabrik

Da farver M.A. Jürgensen døde havde han forlængst overladt sin virksomhed til næste generation. Selv var han begyndt som farver. Farveriet, som han overtog fra enkefru Woller, havde kun været beskedent, og han havde forbedret bygninger og udstyr. Efter krigen 1848-50 blev vilkårene på flere måder andre, der dukkede nye muligheder frem, men også nye vanskeligheder. Landbostanden havde fremgang i årene fra 1850 til 1864, jordudbyttet fordobledes eller tredobledes, der blev dyrket ny jord op. Der kom gode høstår, og priserne steg i takt med et voksende befolkningstal. Bønderne fik stigende købekraft, men det betød også, at den traditionelle husflid kom under pres. Med de stigende indtægter fik befolkningen smag for købetøj i stedet for det gamle hjemmegjorte tøj. Det betød færre kunder i farveriet.

I Gråsten blev problemet forværret af, at den lille by gennem flere år efter 1850 mistede den handels-virksomhed som mere end nogen anden havde lokket oplandets bønder til byen. Storhandelsmanden Otto Friedrich Ahlmann havde i krigsårene støttet hertugen, og blev i 1853 straffet ved at få sin bevilling til "handel en gros og en detail med kolonialvarer, tømmer, jern, korn og

vin" inddraget i nogle år frem til 1857.²⁹

Da Gråsten således mistede sin dominerende forretning, mistede den også sin betydning for bønderne som markedsplads. Der kom færre folk til byen, og dermed også færre til farveriet med deres hjemmegjorte tøj.

Den indskrænkede husflid og den øgede velstand skabte et større marked for industri-klæde. I 1850 blev toldgrænsen desuden flyttet fra Kongeåen til Ejderen, og toldsatserne på manufakturvarer blev forhøjet, så den indenlandske produktion nærmest fik karakter af monopol.³⁰ Alt sammen betød, at grundlaget for det traditionelle farveri blev svækket, mens der dukkede nye muligheder op for klædefabrikation.

Farver Jürgensen reagerede på den nye udvikling. I 1853 søgte han om tilladelse til at indrette en manufakturhandel. I ansøgningen anførte han, at hans næring ligesom for byens andre håndværkere var gået tilbage siden ophævelsen af den ahlmannske handel havde "indskrænket frekventsen af bønder til næsten intet."

I første omgang blev hans ansøgning ikke bevilget. Gråsten var jo ikke anerkendt som flække med fulde rettigheder til at drive handel, og i nabokøbstæderne vogtede købmændene nidkært over ethvert indgreb i deres eneret på manufakturhandel.³¹

Men Jürgensen lod sig ikke slå ud. I 1857 søgte han igen, og endelig i 1858 kom der tilladelse til at drive handel med manufakturvarer en detail og engros.³² Nu kunne Jürgensen drive handel med industrielt fremstillede tekstiler og udnytte tidens øgede købekraft. Manufakturhandelen blev fortsat af hans søn og lukkede først i 1917.

Manufakturhandelen var ikke farver Jürgensens eneste projekt. Den 29. juli 1854 søgte han om tilladelse til at drive klædefabrikation. Han havde på dette tidspunkt været selvstændig farver i Gråsten i næsten 20 år. Nu fandt han, at tiden krævede en udvidelse af virksomheden. Han anførte tre grunde: 1. Bøndernes større velstand havde svækket husfliden, 2. Konkurrencen fra farverne i Broager, Ullerup og Felsted gav svær konkurrence, og de kunne takket være indtægt fra deres landbrug arbejde med mindre

fortjeneste end han selv, 3. Efter at handelen i Gråsten var gået tilbage kom der færre bønder til byen, og de bragte ikke mere deres garn og tøj til farvning og viderebehandling. De benyttede i stedet farverne i deres hjemby eller drog til købstaden, hvor de også solgte deres produkter.³³

Herredsfoged Smith i Lundtoft herred fremsendte ansøgningen med en varm anbefaling. Jürgensen fortjente støtte som "en af de agtværdigste mænd i egnen", skrev han. Det var også rigtigt at husfliden på grund af agerdyrkningens udvikling var gået tilbage, og at farverne fik mindre garn og tøj til farvning. I den situation var det bedre, at de hjemmegjorte tøjler blev erstattet med produkter fra indenlandske fabrikker, end at landboerne blev nødt til at købe udenlandske varer.³⁴ Også embedsmændene på amtet i Aabenraa bakkede op: Jürgensen fortjente "fra personlighedens side enhver anerkendelse som en tro og besindig undersåt, der er i besiddelse af alles agtelse og ved sit eksempel har stiftet meget godt både under og efter oprøret. Dertil kommer, at han både ved krigen og ved følgerne af den Ahlmannske Handels standsning har lidt et føleligt næringstab." Anbefalingerne nyttede. Den 29. september 1854 fik Jürgensen sin concession til anlæg af en klædefabrik.³⁵

Banen lå dermed åben for den håbefulde "entreprenør". I 1855 købte Jürgensen den fornemme ejendom Palæet af Dr. Boye for at anlægge en fabrik dér. Sammen med den ældste søn Asmus Philip, som var i lære som klædefabrikant på Skodsborg klædefabrik nord for København, rejste han til Husum og købte en hestegang, en vaskekumme og en dampkedel med valsemaskine for 250 rigsbankdaler.³⁶ I Spare- og Laanekassen for Sundeved og Omegn optog han et lån på 4.000 rigsdaler³⁷, og gik i gang med at indrette et uldspinderi med klædefabrik i avlsbygningene til Palæet.

Farveren var blevet klædefabrikant. I 1860 beskæftigede han 6 arbejdere, to år senere 5. Produktionen var dels garn og uldtøj, dels tøj af blandet uld, hør og bomuld (tossel), i 1860 angivet til 5.150 alen tøj og 425 pund uldgarn, i 1862 6.017 alen tøj og 550

Palæet i Gråsten. Ejendommen blev købt af Marcus Adolph Jürgensen i 1853. I den oprindelig stråttækte længe til højre havde han sit farveri og spinderi indtil 1871.

pund uldgarn. Råvarerne var indenlandsk uld og hør.³⁸ Gråsten var blevet fabriksby. I 1864 blev klædefabrikken fundet værdig til omtale i J.P. Traps bekendte topografiske værk om hertugdømmet Slesvig.³⁹

A.D. Jørgensen og barndomshjemmet

Såvidt om erhvervsvirksomheden. Men hvordan gik det for de tre sønner? Det nationale valg, som Marcus Adolf Jürgensen traf i 1848, blev afgørende for hele familien i Borggade. Krigsåret blev som en jordrystelse: "Mon nogen plet i Nordslesvig blev således rystet op ved begivenhederne 1848 som denne by, af hvis indbyggere den ene halvdel med lidenskab hang ved hertugen, den anden halvdel ved konge og fædreland, medens fjendtlige hære gjorde den til udgangspunkt for deres blodige kampe i Sundved?", skrev A.D. Jørgensen siden.⁴⁰

Efter grundskolen i Gråsten blev A.D. Jørgensen sendt til latinskolen i Flensborg. Efter nogle år blev han dog træt af læseriet, og tog i 1857-58 et job ved landbruget på Avnbølgård. I 1858 vendte han tilbage til skolen, tog præliminæreksamen, og flyttede så til København for at drive frie studier.

Herfra gik vejen i 1863 tilbage til Flensborg. Han blev udnævnt til hjælpelærer ved sin gamle skole og fik til opgave at stå for opbygningen af et skolebibliotek, som skulle være udgangspunkt for et større offentligt videnskabeligt bibliotek for hertugdømmet. Denne smukke plan faldt dog til jorden i 1864. A.D. Jørgensen ville ikke aflægge ed til de nye magthavere, blev afskediget - og fik sin videre karriere i København.

Men Sønderjylland glemte han ikke - tværtimod. Hele hans videre udvikling som historiker og forfatter blev bestemt af hans oplevelser som barn og som ung mand. Hele hans tænkemåde og konkrete arbejder har rod i hans opvæksts og ungdoms historie i Sønderjylland. "A.D. Jørgensen var Sønderjyden i et og alt. Han var i sit historiske syn grænselandets og sprogkampens barn... Han var også slesvigeren ... Det vil sige, at hans grundstemning mod tysk sprog og dannelse er en velvilje, der kun forvandler sig til fast tilbagevisning, når det fremmede vil skylle vort eget bort". Han så Slesvig ikke blot som bølgebryder mod det tyske hav, men som broen mellem tysk åndsliv og nordisk, skrev vennen Johan Ottosen i sin nekrolog efter A.D. Jørgensens død i 1897.⁴¹

Sin åndelige gæld til faderen var A.D. Jørgensen sig også bevidst. Da han udgav sit store værk om den nordiske kirkes historie blev det tilegnet faderen i taknemmelig erindring om hans dansk-nationale holdning under det slesvigholstenske skisma 1848-50 og hans positive støtte til sønnens studier i København i mellemkrigs-tiden. Faderens og hjemmets kærlighed til det danske blev en ledetråd i A.D. Jørgensens indsats.⁴²

Om A.D. Jørgensen er der berettet indgående andetsteds. Her vil vi derfor samlede opmærksomheden om de to brødre.

Asmus Philip Jürgensen

Begge fulgte de i faderens fodspor. Den yngste Barthold Friedrich lærte farveriet hjemme og arbejdede siden som svend i Randers, Frederikshald, København og Odense og købte 1868 et farveri i Nykøbing på Falster. Her opholdt faderen Marcus Adolf sig en tid 1868-70 for at hjælpe sønnen i gang.⁴³

Den ældste af brødrene var Asmus Philip, født 1838. Ligesom brødrene fik han sin skolegang i Gråsten. Her var skolesproget indtil efter Treårskrigen fortrinsvis tysk, og i hjemmet var sproget jo også tysk frem til 1848/49. Tysk voksede han op med, men selvfølgelig talte en Gråsten-dreng sønderjysk.

Efter Treårskrigen blev tonen i hjemmet som nævnt en anden. I 1852 indrettede Asmus Philip en optegnelsesbog med titlen "Collectanea", ganske som faderen havde gjort det før ham. Den lader tidens højspændte nationale følelser komme klart frem. I bogen indskrev han det første digt på dansk.

Det var det drabelige digt "Den faldende Soldat", med omkvædet:

*"Avanser! avanser! det er prægtig at døe
Naar man slaas for sit Fædreneland og sin Møe."*

Sidste strofe lød sådan:

*"Der er Jubel derhenne, hvor kommer det fra?
Er det ham eller os? Det er Solen hurra
Deroppe fra Skandsen, der veier et Flag
Det er Dannebrogspanen, vi har seiret idag.
See den elskede Fane, den straalers saa reen
Ak det Syn det kan trænge til Marv og til Been."*

Læseren mærker her ekkoet fra den ophidsede atmosfære fra 1848 og de følgende krigsår. Men de næste digte var på tysk. Forsonende var en

"Wechselgesang zwischen einem Deutschen und einer Dänin."

I denne vise søger den unge pige først fuld af skepsis at holde den fremmede tyske bejler borte:

*"Elske han kun Holsteens Pige,
dér han finde kan hans lige
Jeg tør ikke tro paa ham
For han er af et fremmed Land".*

Men til sidst lader hun sig overbevise:

*"Og naar du vil holde Ord
Ingen andre mig skal tage,
her paa denne Verdens Jord".*

Altså en forsonende tone, i dansk-tysk sprogdragt næsten en bekendelse til den dansk-tyske Helstat.

Som den ældste var det naturligt, at Asmus Philip overtog firmaet derhjemme. Han blev sat i lære som farver og klædefabrikant. I 1852 kom han i lære på klædefabrikken i Skodsborg nord for København. Hans dagbog fra 1854-55 er bevaret. Den er skrevet på tysk og viser, at han med iver deltog i det kulturelle liv i hovedstaden. Han gik i Det kongelige Teater, i Tivoli, og fulgte interesseret kong Frederik 7.'s gøren og laden, når majestæten i disse år opholdt sig på sit landsted i Skodsborg. Kun et besøg i Det kongelige Teater 1855 med Elverhøj på programmet refererede Asmus Philip på dansk.⁴⁴ Sprogskiftet i 1848 i familien Jürgensen var altså ikke så entydigt, som ofte fremstillet. Men om den nationale holdning var der trods sproget ikke tvivl.

Fabrik og manufakturhandel

I 1863 overtog Asmus Philip klædefabrikken derhjemme og i 1867 også ejendommen i Borggade med manufakturhandelen og farveriet.⁴⁵ Han fik således sin gerning i hjembyen, under tysk herredømme - og førte derfor slægtsnavnet videre i den tyske form "Jürgensen", i modsætning til brødrene i Danmark, som kunne kalde sig "Jørgensen".

Asmus Philip blev en særdeles driftig og energisk forretningsmand, og det blev under hans ledelse, at virksomheden nåede sit

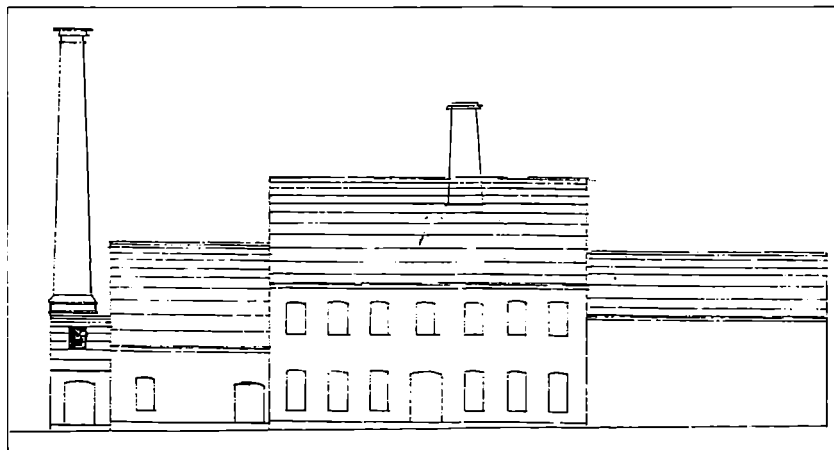

De to små vinduer er nu skiftet ud med et stort butiksvindue med markise over. Foto ca. 1900.

største omfang. Historien om virksomheden i hans tid er typisk for landsdelens mindre tekstilvirksomheder i disse år.

I 1871 blev Palæet afhændet, og klædefabrikken blev samlet i Borggade. Ud til gaden lå boligen med manufakturforretning. Nede i gården til højre lå en sidelænge, som i dag er nedrevet. Her lå farveriet. Dette farveri havde jo en tradition helt tilbage til 1699, men som nævnt havde det svært ved at klare sig i en tid, hvor fremstillingen af garn og tøj i hjemmene gik tilbage. I 1887 indstillede Asmus Philip Jürgensen virksomheden.

Gråsten havde derefter ikke noget farveri. Da en ung farversvend i 1891 ansøgte om tilladelse til at indrette et nyt farveri og til at spule ved søen blev det afslået. Hertug Ernst Günther ønskede ikke at tillade, at der blev spulet tøj ved søen og ledt farverester ud i den. Det ville skade fiskeriet, hed det. Tidligere var der ofte fundet døde fisk, og det mente man skyldtes farver Jür-

Snit af A.P. Jürgensens klædefabrik i Borggade, 1872. Fra venstre kedel- og maskinhus, i midten fabriksbygningen, til højre farveriet. Landsarkivet i Aabenraa, Aabenraa landråd PB9.

gensens farveri. Et farveri ville derfor kun kunne tillades igen, hvis farverester og spildevand blev samlet i tønder og kørt bort til et sted, hvor det ikke kunne skade tredjemand.⁴⁶ Miljøproblemer var kendt allerede dengang!

I stedet for farveriet blev fabrikken det vigtigste i virksomheden. Fabrikken var indrettet i en selvstændig fabriksbygning bag boligen, længere nede mod søen. Den store og solide bygning findes endnu, i dag indrettet som boliger. I A.P. Jürgensens første år var fabrikken udstyret med en dampmaskinkedel med skorsten, placeret midt i det store arbejdsrum.

Det var imidlertid noget upraktisk. Kedlen tog plads op, og da der omkring 1869 blev anskaffet nyt maskineri, var den ikke længere stor nok. I 1872 blev derfor tilbygget et separat kedelhus ned mod søen. Her blev der plads til en ny dampkedel med en stor skorsten. Kedlen var indkøbt fra den bekendte maskinfabrik Carlshütte i Rendsborg.⁴⁷ Selve produktionsmaskineriet stod i maskinhuset op til kedlen og var købt 1868 hos Peter Petersens jernstøberi i Sønderborg. Det blev brugt til at forarbejde ulden.⁴⁸

I de første år arbejdede fabrikken mest som uldspinderi med fremstilling af forskellige slags garn. I annoncer tilbød firmaet heglet og ueglet hør, uld, fiskegarn, blå- og hørgarn og tvist- og uldgarn i alle kulører, især strømpegarn.⁴⁹

Senere blev spinderiet opgivet, vistnok i 1887 samtidig med farveriet.

Klædefabrikationen, trikotage- og bomuldsfabrikken, blev derefter det vigtigste. Sortimentet kan vi følge i annoncer i tidens aviser. Af eget fabrikat blev tilbudt vadmél (heluldent stof), multum og boy (flonel) og hestedækkener, senere også tossel (blandingsstof af hør/bomuld og uld mest benyttet til dragtstoffer) og blåt skjortetøj, uldne og bomulds underbeklædningsstykker. Jürgensen tog også uld i bytte eller forarbejdede den til varer, og der blev solgt damprensede fjer og dun.

I de senere år kom strikkeriet med fremstilling af strikvarer i centrum. På første sal af fabriksbygningen var der en "strikkosal" og ude i byen var beskæftiget hjemmestrikkere. Fra denne produktion tilbød Jürgensen alle slags strikvarer, f.eks. trøjer, skørter, strømper og huer.⁵⁰

Virksomheden måtte selvfølgelig indrette sig efter de skiftende konjunkturer. Sidst i 1870'erne kneb det med afsætningen, og arbejdsstyrken blev indskrænket fra 20 til 12 personer. Det følgende årti bød på bedre muligheder. Personalet blev udvidet og toppede med 24 i 1884.

For en lille virksomhed var det imidlertid ikke i længden muligt at klare sig overfor de store. Konkurrencen blev stadig mere følelig fra omkring 1890, og Jürgensen måtte omstille sig.

Også svigtende helbred og en svær gigt sygdom tvang til at begrænse den før så aktive indsats.

I 1895 overvejede han en tid at forlægge virksomheden til tekstilindustriens kærneland Oberschlesien. Endnu nogle år blev der dog fortsat i Gråsten, nu kun som mekanisk strikkeri med kvinder som arbejdskraft. Fra 1895 blev arbejdsstyrken indskrænket til kun nogle få kvinder i lokalerne i Borggade, hvortil kom strikkesmaskiner opstillet hos op mod 14 hjemmearbejdere, som arbejdede i akkord hjemme. Virksomheden gav fast og stabilt arbejde

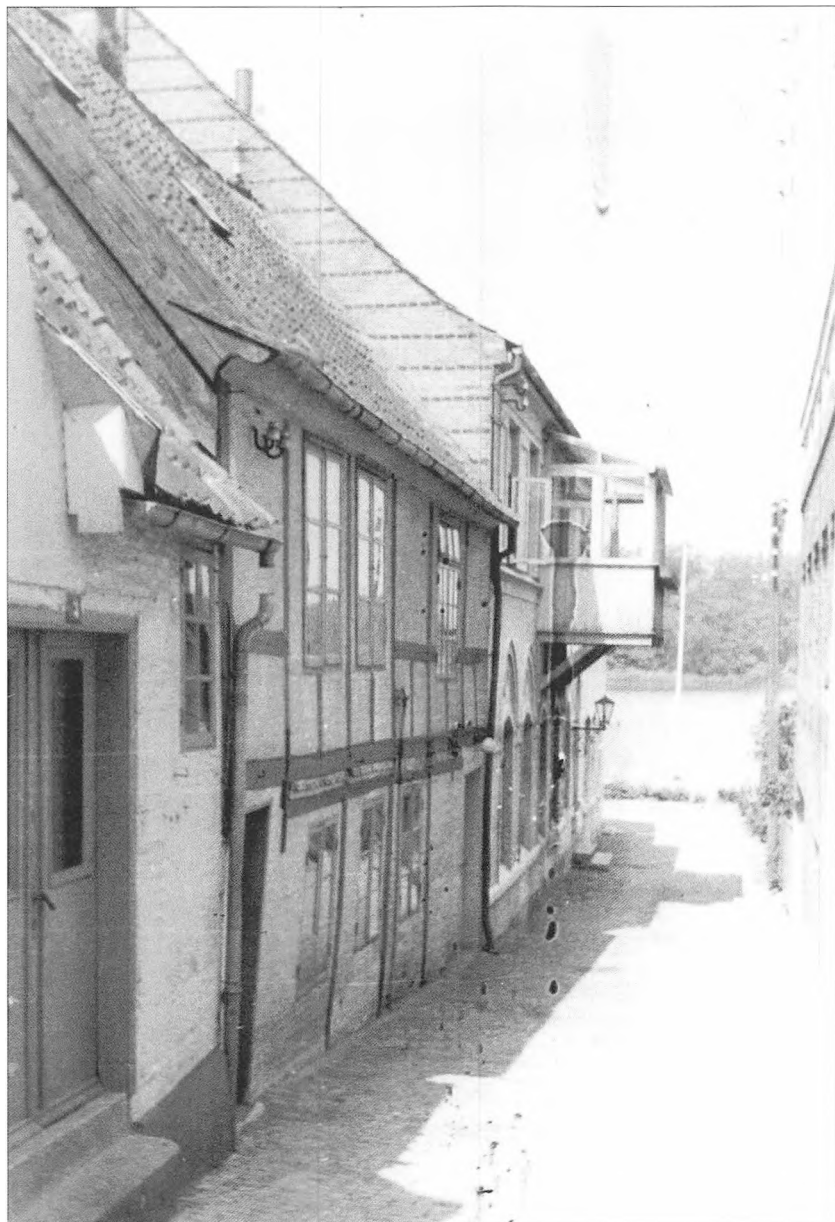

Foto af farveriet set ned mod søen.

til mange i byen. Som strikkeri fortsatte virksomheden indtil o. 1904.⁵¹

Beskæftigelse i A.P.Jürgensens tekstilvirksomhed

	Personel i alt		
		1888	19
1876	20	1889	21
1877	20	1890	12
1878	10	1891	15
1879	12	1892	15
1880	16	1893	17
1881	19	1894	17
1882	19	1895	6
1883	23	1896	6
1884	24	1897	6
1885	23	1898	3
1886	23	1899	3
1887	19	1900	3

Manufakturhandelen

I de allerførste år solgtes produktionen formentlig mest en gros til andre handlende. Efterhånden fik detailsalget i manufakturhandelen ud til Borggade dog stadig større betydning. Varer fra fabrikkens egenproduktion dominerede forretningen i den første tid, men lidt efter lidt blev det nødvendigt at supplere med varer fra fremmede producenter. Fra 1880'erne slog konfektionsindustrien for alvor igennem. Store firmaer i Berlin gav de mindre foretagender alvorlig konkurrence, og de stadig bedre samfærdselsmidler - jernbaner og skibsforbindelser - gjorde transporten af varerne billigere. Det betød, at fremmede varer og konfektion måtte optages i forretningens sortiment.⁵² Også denne udvikling afspejles i Jürgensens annoncer.

I 1883 tilbød Jürgensens "nye manufakturhandel" et stort udvalg af stoffer, overfrakkestof og andre manufakturvarer, og man sørgede for syning. Nogle få år senere var færdigkonfektion kom-

Sør, beglet og ubeglet, fra 1 Mt. 8 El. til 3 Mt. 12 El. Km., Ud, brat og kulørt, fra 2 Mt. 12 El. til 4 Mt. Fiskegarn i Sort-Udvalg fra 16 Fald Nr. 16 ned til 3 Fald Nr. 18, Blaar- og Rødgarn fra 1 Mt. 12 El., samt Tøst- og Uldgarn i alle Kulører

A. P. Jürgensen
i Graasten.

A.P. Jürgensen tilbyder produkter fra sin fabrik. Flensborg Avis 30. maj 1870.

Annonce for forskellige slags klæde og garn fra A.P. Jürgensens fabrik. Flensborg Avis 15. november 1877.

Eget Fabrikat,

saasom: Vadmel, Maltum, Boy, Østedeckener, Strømpegarn o. s. v. sælger jeg fremtidig i Detail ved Butiken. For stærke, reelle Varer skal jeg drage Omsorg.

Jeg sælger til forholdsvis billige Priser og giver 4 pCt. Rabat mod Kontant.

Uld tages i Bytte eller forarbejdes til Varer imod billig Arbejds løn; dette dog kun, naar der indleveres mindst 20 Pd.

Graasten.

A. P. Jürgensen.

A p Manufakturhandel

i Graasten.

Største Udvalg i Indstik, Overfraktedæcker og Rjøletøj, baade godt Hjemmelavet og indtil det fineste.

Tøffel, Vadmel, Maltum og Strømpegarn.

Vandtætte Frakker, bedste Korsækkede Fjer og Dun.

Alle Slags Aristede Varer til billigste Priser og alle andre Manufakturvarer anbefales til billige og safte Priser.

A. P. Jürgensen.

Annonce fra A.P. Jürgensens manufakturhandel i Borggade. Flensborg Avis 11. oktober 1883.

Foto fra farveriets have med familien Stehr.

met på programmet, vinterkåber, jakets, regnkåber, herreklædninger, og også muffler, paraplyer, og handsker kunne kunderne købe. Stoffe af alle slags lå på hylderne, og klædninger blev tilbudt leveret efter mål.⁵³ Små filialer blev indrettet i Felsted og Sottrup.

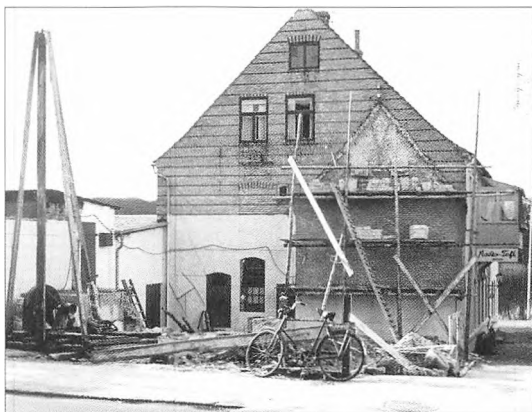
Detailforretningen overlevede faktisk længst. Da egenproduktionen gik tilbage og blev begrænset til strikvarerne, var det muligt at arbejde videre med omsætning af andres varer. I de sidste år optog A.P. Jürgensen en produktion af farver, og han tog mod trøjer til farvning hos andre. Fra 1908 blev virksomheden videreført af svigersønnen J.B. Stehr. Hans familie havde haft en stor manufakturhandel i Tønder. I Gråsten handlede han ikke kun med manufakturvarer. Også andet, lige fra margarine, æg og fedt til pianoer, flygler og harmonier, ja også cigarer kom på sortimentet. Stehr var også forsikringsagent. Først i 1917 lukkede forretningen endeligt.⁵⁴

Huset i Borggade fotograferet i 1960 af C. Klinge. Den buede åbning er den daværende indgang til biografen.

I begyndelsen af 60erne forsvandt forhuset og mellembygningen - det gamle fabri - helt.

På gavlen af den oprindelige fabriksbygning, der i dag er indrettet til almindelig beboelse ses spor af mellembygningen.

Den nuværende biograf- og forretningsbygning fotograferet 1980.

Asmus Philip Jürgensen og danskheden

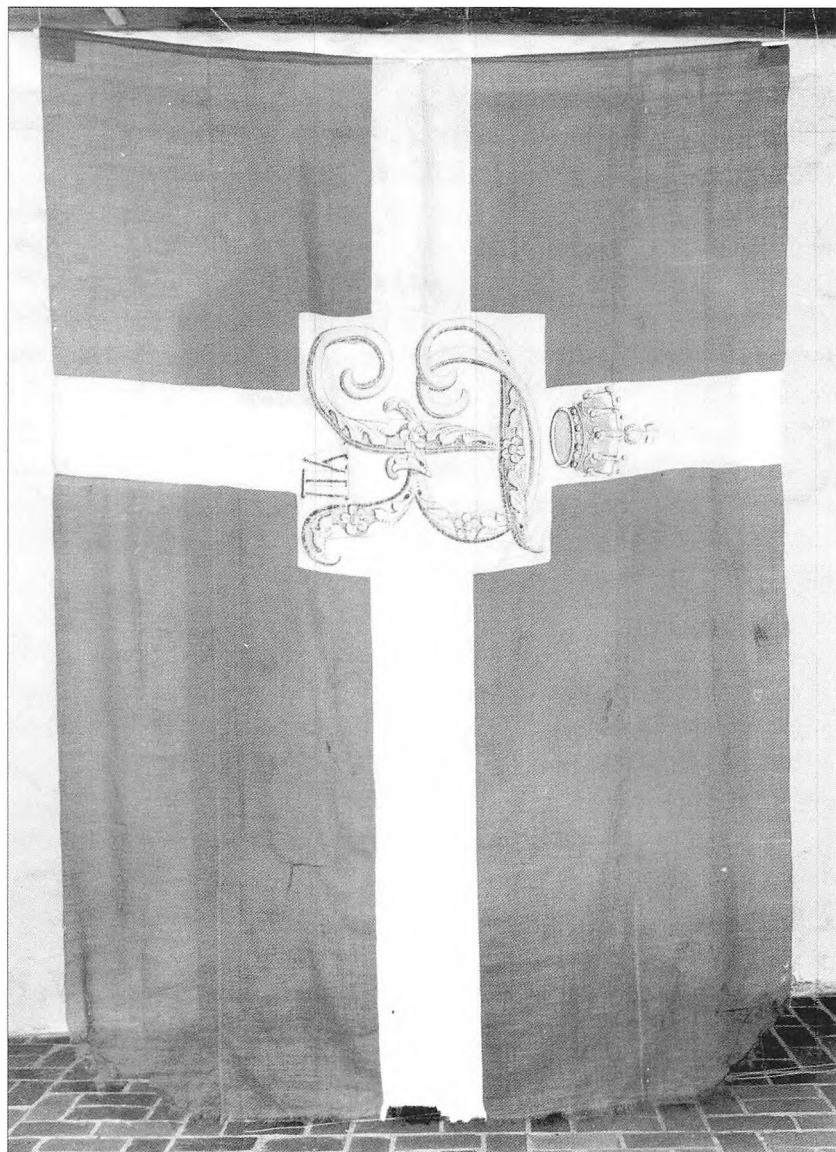
Asmus Philip blev som sin fader en støtte for danskheden i Gråsten. I slutningen af 1860'erne gik han ind i arbejdet for at få en folkeafstemning, som kunne føre til Nordslesvigs forening med Danmark. Det var et program, som lå helt på linje med broderen A.D. Jørgensens opfattelse.

I 1869 var A.P. Jürgensen med til at organisere indsamlingen af underskrifter på en adresse til kong Wilhelm med bøn om, at afstemningen snarest måtte iværksættes. Han gik personligt rundt i Gråsten med adressen, men blev attraperet af gendarmen, som ville forbyde det. Jürgensen lod sig dog ikke standse. Han nægtede at adlyde de lokale autoriteter, og fik sagen forelagt for landråden. Herfra kom meldingen, at adressen var lovlig. Så kunne han fortsætte. I alt fik adressen 204 underskrifter i Rinkenæs sogn, i Gråsten 154, i Adsbøl 136 og i Kværns 171 underskrifter, som Jürgensen sendte til den komité, som skulle rejse til Berlin.⁵⁵

Den 29. juni 1870 samledes 25 af Nordslesvigs førende mænd til et møde i Aabenraa. De besluttede at oprette en "Dansk Folke- og Vælgerforening for Nordslesvig". Dens formål var fuldbyrdelsen af artikel 5, og den ville med alle lovlige midler virke for, at "den nordslesvigske befolknings sande stemninger ved enhver lejlighed får et så fyldigt udtryk som muligt, i særdeleshed ved forefaldende rigsdags- og landdagsvalg". Blandt deltagerne var rådmænd M. Bahnsen, Aabenraa, og farver Jürgensen, Gråsten.⁵⁶

Fabrikanten blev "danskhedens første tillidsmand" på Gråstenegnen, som Flensborg Avis skrev i nekrologen efter hans død i 1910.⁵⁷ I 1888 blev han næstformand i Vælgerforeningen og var endnu i 1906 medlem af dens tilsynsråd.⁵⁸ I Sprogforeningen var han tillidsmand. Vel ytrede han sig ikke så tydeligt og så velformuleret som broderen i København og vel var hans virksomhed begrænset til den snævre hjemstavn - men hans kamp havde samme mål som broderen i København.

Farver- og fabrikantfamilien Jürgensen var således med til at præge den nationalpolitiske udvikling i Gråsten - fra den harmoniske tid i 1830'erne, over bruddets år 1848 og ind i fremmed-

Dannebrogflag (stutflag) med Fredrik VII's monogram i korsmidten. Flaget har tilhørt Marcus Adolph Jürgensen i Gråsten og er sikkert benyttet i 1848-49. Museet på Sønderborg Slot.

herredømmets dage, hvor kampen på dansk side stod for de danske nordslesvigeres krav om "genforening". A.D. Jørgensen fik sin gerning langt fra hjemmet. Men hans holdninger var præget af oplevelserne i de første leveår og af faderens nationale valg i 1848. Broderen derhjemme i Gråsten kæmpede samme kamp.

Endnu er bevaret de Dannebrogsglag med Frederik den Syvendes monogram, som Marcus Adolf Jürgensen benyttede i 1849. De findes i dag i Museet på Sønderborg Slot. De er et bevis på det nationale valg, som familien traf i uforsonlighedens år 1848. Dette valg blev bestemmende for familiens indsats i de følgende år. På lokalt plan vedblev Asmus Philip Jürgensen at holde Dannebrog højt under de nye herrer - og han fortsatte sin erhvervsvirksomhed. Den gennemspillede konjunkturernes forløb i næsten et halvt århundrede. Fra farveri til klædefabrik, og til sidst omstilling til manufakturhandel - under pres af konkurrencen fra storindustrien i det tyske rige. Det var en udvikling som var typisk for tiden.

Historien om familien Jürgensen i Gråsten er således med til at tegne centrale linjer i landsdelens både nationale og økonomisk-sociale historie i perioden fra 1830erne og frem til århundredskiftet. Den beskedne tavle på A.D. Jørgensens fødehus i Borggade dækker over en spændende og vedkommende historie. Både for Gråsten og for resten af Sønderjylland.

Noter

Generelt henvises til:

Lorenz Rerup: A.D. Jørgensen. Gyldendal 1965 og samme om A.D. Jørgensen i Dansk Biografisk Leksikon 3 udg. (med litteraturhenvisninger).

- 1 A.D. Jørgensen: En Redegørelse for min Udvikling og mit Forfatterskab. Kbh. 1901. s. 14f.
- 2 A.D. Jørgensen: Gråstens ældre historie. i: SJy Årb 1889 s. 33.
- 3 A.D. Jørgensen: Markus Adolf Jürgensen og hustru Marie Elise Margrethe Bahnsens Slægtetog. Kbh. 1884. Dieter Pust: Politische Sozialgeschichte der Stadt Flensburg. Flensburg 1975 s. 276 og 302.
- 4 Marcus Adolph Jürgensen. født i Flensburg 13. dec. 1807. søn af købmand Asmus Jürgensen (1749-1828) og hustru Agnetha

- Thaysen, gift i Gråsten 13. oktober 1835 med Maria Elise Margaretha Bahnsen (1812-1844), gift 2. 1845 med Dorothea Margaretha Reinhold, død 11. august 1883 i Gråsten.
- 5 A.D. Jørgensen. 1901 s. 10-13.
- 6 Gertrud Maria Woller, født i Aabenraa 5. febr. 1761, dtr. af farver Martin Bahnsen, gift 1794 med farver Johann Philipp Woller i Gråsten (d. 1826), død 11. april 1847 i Gråsten. 5 børn, alle døde som små.
- 7 Johann Philip Woller, søn af farver Christ. Friedr. Woller i Felsted. 1794 gift med Gertrud Maria Bahnsen, dtr. af farver Martin Bahnsen i Aabenraa, død i Gråsten 7. jan. 1826.
- 8 Maria Elise Margaretha Bahnsen, født i Aabenraa 13. okt. 1812, dtr. af farver i Aabenraa Barthold Bahnsen, konfirmeret i Gråsten 1828. 13. oktober 1835 gift med Marcus Adolph Jürgensen, død i Gråsten 29. marts 1844.
- 9 Martin Bahnsens Dagbøger 1864-66. Kbh. 1964 s. 7-11
- 10 om Ahlmann: se Johannes Ahlmann: Allerlei aus Gravenstein. 1934. s. 55ff.
- 11 LAÅ Retsbetjentarkiver 1234. Bibog for de gråstenske godser fol. 7283. - M.A. Jürgensens optegnelser: kopi i Gråsten lokalhistoriske arkiv.
- 12 Asmus Philip Jürgensen, født i Gråsten 19. april 1837, gift sst. 1. jan. 1864 med Anna Cathrine Beuschau fra Rinkenæs, død i Gråsten 30. oktober 1910.
- 13 Adolph Detlef Jürgensen, født i Gråsten 11. juni 1840, død på Frederiksberg 5. oktober 1897.
- 14 Barthold Friedrich Heinrich Jürgensen, født i Gråsten 16. maj 1842, senere farver i Nykøbing Falster.
- 15 Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig (ADCB) P 154. M.A. Jürgensens receptbog fra farveriet.
- 16 LAÅ Retsbetjentarkiver 1236 fol. 8506, udsigeakt 14. marts 1845.
- 17 Morten Kamphövener (red.): Graasten Bank 1920-1970, Gråsten 1970 s. 7.
- 18 Jens Lampe: Gråstens skolevæsenes historie 1696-1920, i SJy Årb 1986 s. 138.
- 19 ADCB P 154 M.A. Jürgensens Collectanea 1834-69.
- 20 A.D. Jørgensen: Gråstens ældre historie, i: SJy Årb 1889 s. 33.
- 21 Manfred Jessen Klingenberg: Schleswig-Holsteins blau-weiß-rote Flagge, i: Grenzfriedenshefte 1994 s.188.
- 22 Jørgen Witte: Den slesvigske Forening, i: SJy Årb 1975 s. 89ff. Poul Andersen: Gråsten - et slot og et sogn. 1986 s. 137. M.A. Jürgensens optegnelser: Kopi i Gråsten lokalhistoriske Arkiv.
- 23 Nordslesvigsk Søndagsblad. Folkelig Del 1891 nr. 16 og 17 (kopi i Gråsten Lokalhistoriske Arkiv).
- 24 Hof- og Statskalenderen 1856. Dannevirke 25. november 1854.
- 25 ADCB P 154 Asmus Jürgensens Tagebuch 24/11 1854.
- 26 SJy Årb 1894 s. 157-159.
- 27 Flensborg Avis 17.8. 1883.

- 28 Troels G. Jørgensen: A.D. Jørgensen. skildret af en Søn. i: SJy Årb 1953 s. 132.
- 29 Johannes Ahlmann: Allerlei aus Gravenstein. 1934 . s. 98-108.
- 30 Sønderjyllands Historie IV s. 397. 411.
- 31 LAÅ Aabenraa amtsarkiv jr. 1858 IX/7. heri 1853 IX/61 Aabenraa amt skrivelse 17/12 1853 vedr. Jürgensens ansøgning: 1854 IX/13 Ministeriet for Slesvigs afslag 4/1 1854.
- 32 LAÅ Aabenraa amt jr. 1858 IX/7. heri indlagt 1857 IX/22 Aabenraa amt til Slesvigske Ministerium 13/6 1857. og bevilling fra Slesvigske ministerium 3/6 1858.
- 33 RA Slesvigske ministerium II Dep B nr. 390. Forskellige sager. Industri- og fabriks sager 1854. M.A. Jürgensen til St. Min. 1854 29/7.
- 34 sst. Lundtoft herredsfoged til Aabenraa amt 19/7 1854.
- 35 LAÅ Aabenraa amt jr. 1863 IX/26. heri 1854 IX/83 Aabenraa amt til Slesvigske ministerium 18/8 1854 og Concession 28/9 1854.
- 36 ADCB P 154 A.P. Jürgensens Collectanea 1/6 1855.
- 37 LAÅ Retsbetjentarkiver 1080. bibog Lundtoft herred II 2/11 1855.
- 38 RA Ministeriet for Slesvig I. Dep. B nr. 79.3 nr. 105.
- 39 Trap: Hertugdømmet Slesvig. 1864 s. 363.
- 40 SJy Årb 1889 s. 33.
- 41 Johan Ottosen i SJy Årb 1899 s. 280f.
- 42 jvfr. Harald Jørgensen i SJy Årb 1982 s. 174.
- 43 Markus Adolf Jürgensens Slægtetog. Kbh. 1884 s. 11.
- 44 ADCB P 154 A.P. Jürgensens Collectanea.
- 45 LAÅ Aabenraa amtsarkiv jr. 1863 IX nr. 26.
bevilling til klædefabrik 26/11 1863. 1867 I/46 og IX/19 Cassation Concession zum Manufacturhandel.
- 46 LAÅ Aabenraa landråd P B 9. ansøgning fra snedker Chr. H. Christensen 1891 12/
- 47 LAÅ Aab landråd P B 9. ansøgning med tegninger 1872.
- 48 LAÅ Gråsten herredsfogderi pk. 26. indberetninger om dampkedler 1874 og 1877.
- 49 Flensborg Avis 1870 30/5. 7/6. 24/11. 1877 15/11. 1883 11/10.
- 50 Flensborg Avis 1877 13/11. 1883 11/10.
1890 9/10. 17/11. 20/11. annoncer.
- 51 Kilder til virksomhedens udvikling og beskæftigelse 1876-1903:
LAÅ Aabenraa landrådsarkiv P B 8.
Gråsten amtsforstanderarkiv I nr. 51 (pk. 222)
Gråsten herredsfogderi pk. 26: Gewerbliche Anlagen.
- 52 Jvfr. Jahresberichte der Handelskammer zu Flensburg 1886. beretning vedr. manufakturvarebranchen.
- 53 Flensborg Avis 1890 9/10 og 13/10
- 54 LAÅ Gråsten kommunearkiv IV 23
Gewerbsteuerrollen. Gewerbeanmeldungen. Gewerbesteuerabgang. IV 83 Klasse-skatteuller. IV 96 Huslister.
- 55 ADCB P 154 A.P. Jürgensens dagbog.
- 56 Hans Lund: Fra 1864 til Vælgerforeningens dannelse. i: Festskrift til H.P. Hanssen. SJy Årb 1932. s. 306f.
- 57 Flensborg Avis 1. nov. 1910.
- 58 SJy Årb 1906 s. 308 og 1973 s. 82. Festskrift til H.P.Hanssen. SJy Årb 1932 s. 307

Gråsten Ringriderforening 90 år

18. 19. 20. 21. juli
1997

Når Gråsten Ringriderforening i år kan fejre 90 året for sin stiftelse, må man gå ud fra, at starten for oprindelsen er begyndt med, at en kreds af borgere har fundet sammen om dette emne og er blevet enige om, at også Gråsten, i lighed med vore naboer skulle stifte en ringriderforening. I henhold til de gamle protokoller blev der indbudt til et møde den 21. juni 1907. Der berettes, at 20 borgere fra Gråsten og omegn havde indfundet sig og med 16 stemmer for, blev Gråsten Ringriderforening stiftet.

Som første formand blev valgt godsejer Wilhelm Hansen, "Pælæt" (i daglig tale benævnt løjtnant Hansen). Som næstformand valgtes gårdejer Johan Ferdinand, Ladegårdsskov, sekretær blev lærer Andreas Lorenzen, kasserer købmand Brodersen og menigt medlem af bestyrelsen blev Kjær.

Protokollen fortæller endvidere, at en måned efter foreningens stiftelse afholdtes den første ringridning. Den havde god tilslutning og rytterne samledes på gårdspladsen i "Palæet", red derefter igennem byen til ringriderpladsen, som dengang befandt sig ved Døhn kro i Adsbøl.

Det hele så jo lovende ud, men allerede året efter, i 1908 gik der politik i foretagendet, idet den aggressive tysker, som lærer Lorenzen var, forlangte at foreningen skulle markere sig som en tysk forening. Fra dansk side blev der straks reageret, købmand Carl.C. Biehl holdt en tordentale, idet han udtalte: " Vi kan godt arbejde sammen, men så snart vi mærker et gran af fortyskningshensigter, så sprænger vi danske foreningen i løbet af en halv time. Biehls ord var ikke tomme trusler, idet der i løbet af det første år havde tegnet sig 100 medlemmer og langtovervejende danske. Fra dansk side så man helst at foreningen skulle fortsætte, så på dette års generalforsamling foreslog guldsmed Julius Jacobsen, at man genvalgte godsejer Hansen som formand (han var tysk, men hørte til de moderate) og han modtog valget, men på betingelse af, at der ikke blev drevet nationalpolitik i foreningen, hvilket blev vedtaget. De øvrige valg var genvalg, på nær lærer Lorenzen, der kun fik én stemme og dermed vraget. I stedet valgtes malermester Jepsen og roen var dermed sikret i foreningen. Idet protokollen nævner de to navne købmand Biehl og guldsmed Jacobsen skal tilføjes, at begge hørte til blandt de fremtrædende danske i Gråsten. Biehl blev endda arresteret af preusserne under den første verdenskrig.

Nu da roen var oprettet afvikledes også i 1908 dette års ringriderfest, som atter fandt sted i Adsbøl ved Døhn kro, men i de følgende år indtil første verdenskrig udbrød, afholdtes ringridningen på en mark på Fiskenes.

Fra den tid har jeg et referat fra min far, der selv deltog som rytter. Der blev bekendtgjort at: "Seine Kaiserliche Hoheit, Hertug Ernst Günther", som boede på slottet, ønskede at hilse på rytterop-toget, der havde et deltagerantal på omkring 30. Rytterne red ind på slotspladsen, blev oprangeret i ét geled, hvorefter Hertugen

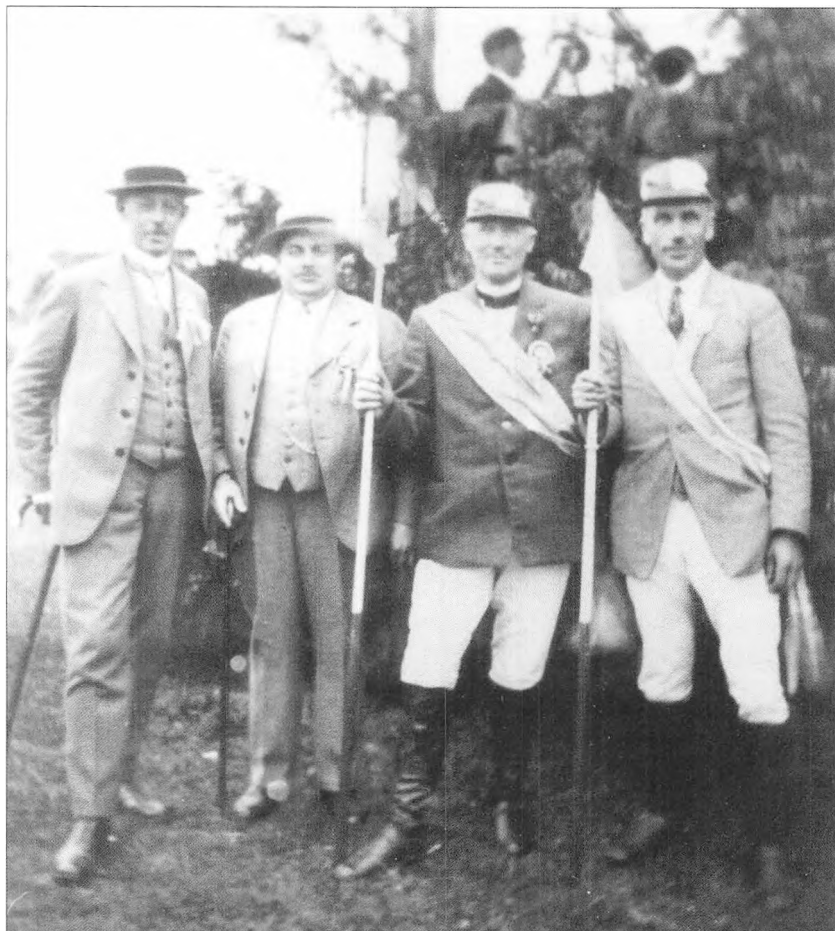
skridtede fronten af. I Gråsten boede dengang hestehandler Peter Madsen, han var en stor kender af heste og red selv på det mest pragtfulde dyr man kunne tænke sig. Hertugen stoppede op foran den flotte ekvipage og spurgte: "Bitte Ihr Nahme." Svaret lød: "Pferdehändler Peter Madsen, Gravenstein, Kaiserliche Hoheit." Hertugen fortsatte: "Wo haben Sie gedient?" (d.v.s aftjent Deres værnepligt), hvortil Peter Madsen svarede: "In Ulkebøl auf Alsen, Kaiserliche Hoheit.". Til dette svar udtalte Hertugen: "So, so, die Garnison ist mir gar nicht bekannt." I grunden ikke så mærkeligt, fordi Peter Madsen havde været tjenestekarl nævnte sted, og den tjeneste havde ikke med værnepligt at gøre. Derefter blev rytterne budt et glas vin samt småkager.

I de følgende år, indtil krigen udbrød, fortsatte festen på Fiskeskæns og man lærte at forskønne festen, idet byen blev udsmykket med gran og guirlander.

Ringriderfesten blev hurtigt til sommerens folkefest med større og større tilslutning af ryttere og tilskuere. Det blev nødvendigt at rejse både udskænkings- og dansetelte og 12 musikere spillede op og et sangerselskab var med til at sætte et festligt præg. Byens kroer og hoteller profiterede også af ringriderfesten, der om aftenen blev afsluttet med fyrværkeri.

I 1911 flyttede Hansen, Palæet fra Gråsten og ny formand blev Harald Ludvigsen, der beklædte posten indtil første verdenskrig. I 1914 var ringriderdagene fastsat til 19. - 21. juli, dengang allerede tredie søndag i juli; alt var parat, da den tyske gendarm, Mommens nedlagde forbud mod afholdelsen af festen på grund af mund- og klovsyge. Herefter var det slut med festerne, idet det store ragnarok fejede hen over Europa.

Først ved et møde den 3. juni 1921 besluttede man at genoptage festerne. Samtidig blev festpladsen henlagt til Konkelt. Som ny formand blev valgt Peter Hansen, kasserer blev Wilhelm Kammeyer, sekretær Kofod. Til festkomiteen valgtes Jensen, Iver Clausen, Theodor Behnke, Fritz Hinzmann, Peter Alnor sen. og Carsten Kühl. Samme år startede lotteri og tombola og ligeledes foreningens præmieskydning. På generalforsamlingen i 1922 blev

Ringriderforeningens ledelse i 1920erne. Fra venstre Peter Alnor, bager Kammeyer, Peter Hansen, der var formand og Johan Philipsen.

festkomiteen udvidet med Jens Hansen, Wilhelm Kückelhahn, Heinrich J. Bock, Adolf Brunckhorst, Heinrich Ströh og August Ritscher, alle navne på kendte Gråstenere. Også navne som J.C.Johansen, Jens Hollensen, Klinge og Johs.Stender dukker op i de gamle protokoller.

I 1925 blev formand og kasserer genvalgt og samtidig indtrådte Heinrich Boysen i bestyrelsen. I 1928 er ringriderfesten blevet så kendt, at Fjordrederiet i Flensborg på ringridersøndagen indsætter et fartøj til Gråsten med halveret billetpris.

I 1930 afgår Peter Hansen som formand og udnævnes til æresmedlem, nyvalgt til formand blev Jørgen Bork - det var en oplevelse at se de to forannævnte til hest, begge havde de været tyske kavalerister og det fremgik stadig af deres holdning som ryttere.

I 1932 besluttedes det at arrangere den kendte ringriderfrokost om mandagen. Første gæstgiver var Petersen, Alnor kro og arrangementet kostede 2.50 kr. pro person. Samme år valgtes til ny formand Chr. Jessen Hansen, også han var en flot rytter, når han i spidsen for optøget red gennem byen.

Protokollen fortæller også, at året 1937 satte publikumsrekord med 5.400 besøgende. Den 8. juni 1938, kun ca. 1 måned før festen skulle finde sted, måtte den aflyses på grund af mund- og klovsyge.

I 1939 indførtes et nyt indslag i festen, nemlig fugleskydning, som stadig er et særkende for foreningen.

På et bestyrelsesmøde den 23. april 1940 blev det enstemmigt vedtaget ikke at afholde ringriderfest på grund af den for Danmark opståede situation, ligeledes var festerne i årene 1941 til 1945 aflyst. Om festen i 1946 foreligger ingen beretning i protokollen, men festen i 1947 samlede det hidtil største antal ryttere, nemlig 172. Samme år afgang Jessen Hansen som formand og i stedet valgtes Lauritz Lund, Gråsten - såvidt ordlyden i den gamle protokol.

Det at afholde en ringriderfest kræver et stort forarbejde. Næppe er en fest afsluttet før bestyrelsen går i gang med at forberede næste års fest. Der planlægges nye tiltag, eventuelle ændringer, forbedringer og ikke mindst kontakt med de mange komitéer, som er ansvarlige for det område de er tildelt. Ligeledes holdes kontakt med de mange forridere, der er valgt i de forskellige områder for at varetage foreningens interesser ved at publicere festen, sælge ridekort og i det hele taget varetage deres respektive områder. Det

arbejde bestyrelse, komiteer og forridere igennem årene har udført er uvurderligt, men takken bliver honoreret af det store rytter- og publikumstal, der år efter år møder op i Gråsten.

Man kan konstatere ringriderdynastier, som år efter år mødte op - jeg kan kun nævne dem jeg er bekendt med: Peter Andersen, Gammelgab med 3 sønner og 1 svigersøn, Hans Struck, Broager med sønner, Richard Kock, Nybøl med sønner, Claus Hissel, Tom-bøl i 3 generationer og familien Jepsen, Lavensby. Enkelte ryttere, bl.a. Peter Jørgensen, Iller var med i 54 år, ligeledes har Andreas Petersen, Stoltelund og Peter Callesen, Gråsten deltaget i 50 år.

Ved ringridningen i Gråsten deltog også Danmarks ældste ringrider, Jørgen Jørgensen, Alnor i en alder på over 80 år.

Når ringridningen stundede til og man begyndte at udsmykke byen, begyndte en spændende tid for os, der var drenge i tyverne, for samtidig begyndte opbygningen af af pladsen. Gøglere og teltholdere rykkede ind med deres hestetrukne vogne og begyndte at opbygge deres boder og telte. Her var liv og glade dage og for os drenge penge at tjene, når vi skulle løbe byærinder. Boderne var mere alsidige end i dag, idet en komité drog fra plads til plads og bestilte de boder, hvis udbud faldt i deres smag om at komme til ringridning i Gråsten. I dag akkorderer man med tivoliparker, som så forestår hele underholdningen.

Ringridersøndagen startede med reveille igennem byen, det var Gråsten Brandværns orkester under ledelse af murer Peter Hansen, Konk. Kl.12 samledes rytterne på Gråsten Hovedgård. De kom til byen med hestekøretøj, ofte en faeton med fire ryttere. For-spændt var to heste og andre to var bundet bag vognen, men mange kom også ridende.

Kl.13 afgik optoget ned igennem byen med fire herolde i spidsen, der hvergang de red ind i en ny gade lod hornene gjalde. Optoget med formanden i spidsen efterfulgt af ritmesteren var ind-delt i galger, hver galge sin farve og ind imellem galgerne kørte pyntede vogne med børn og vogne med musikere. I 1926 var jeg selv med i en børnevogn. Sidst i optoget kom cykelringriderne.

Ringridning i 1920'erne.

Efter byrunden gik turen til festpladsen og ringridningen begyndte, men lige meget hvor godt noget arrangeres, udsættes man for kritik.

I 1933 skete følgende: ved indfaldsvejene til byen var rejst en æresport smykket med to Dannebrog. Som før nævnt ankom et skib med gæster fra Flensborg, og for at hilse dem velkommen var der også rejst en æresport ved havnen smykket med to Dannebrog og i midten Weimarrepublikkens sort, hvid, røde fane, denne hilsen havde man anvendt i flere år. Men som bekendt var en vis person kommet til magten i Tyskland. Nu troppede en hjemmetysker op hos Jessen Hansen og på tysk (han kunne tale dansk) forlangte han Weimarfanen fjernet og som han udtalte: "Det er ikke vores flag, vores flag er hagekorset !" Flaget blev fjernet og ombyttet med hagekorset. Kort efter mødte byens navnkundige overbetjent S.Damgaard op med ordene: "Kedde, kan du omgæn-

de få den røde klud fjernet, ellers skal jeg hjælpe dig." Flaget blev fjernet og tilbage blev vore to skønne Dannebrog - roen var genoprettet.

På festpladsen befandt sig to restaurationstelte, det ene tilhørte Alnor kro og stod i forbindelse med et dansetelt ved navn "Luna Park", det andet tilhørte gæstgiver August Kraag, Gråsten. Desuden var der et par øltelte og her musicerede omrejsende spille-mænd med harmonika og savklinge, det var dengang "Lille Alvilda" og "Oslovalsen" var en landeplage. Til en ringriderfest oplevede man dengang virkelige artister. I 1928 oplevede jeg min første artistforestilling. I et telt var anbragt en trappe ca. 5 m høj og en artist med bind for øjnene, skrævende over et hjul, hoppede op og ned ad denne trappe for til sidst fra toppen at springe ned på en træplade på jorden, hvori der var anbragt en krudtladning, således at hans forestilling sluttede med et højt knald.

Et andet år blev opbygget en vældig silo, det viste sig at være en såkaldt "Dødsdrom". Manden der kaldte sig "Kaptajn Wolfhor-se" kørte rundt i siloen på motorcykle, stod på hænder og meget mere. Da forestillingen var forbi sagde nogle af tilskuerne: "Han er tombet." Et andet år blev man præsenteret for en italiensk fly-verløjtnant ved navn Bernardi, jeg tror aldrig han havde set Ita-lien, for han talte "pæredansk" - ligemeget - hans forestilling, kør-sel på motorcykel i en stor metalglobus, var imponerende. Ligeledes havde foreningen et år bud efter navnkundige "Professor Tribini", Bakkens konge.

Ved ringriderfesten i 1932 blev man præsenteret for noget, der nærmest var uhyggeligt, en lille mand, der optrådte i smoking og kaldte sig "Dr. Effenstein". Foran ham stod et bord med 30 glas vand samt et glas med to frøer og een guldfisk. Han drak alle 30 glas vand ud i een køre, derefter slugte han de to frøer samt guldfisken. Foran ham stod et kar og nu gylpede han både guldfisk og frøer op, til slut stod der en fontæne ud af gabet på ham - det var de 30 glas vand - helt utroligt!

På trods af de dårlige tider kunne ringriderforeningen i flere år præsentere publikum for en plæneforestilling à la Tivoli. Der

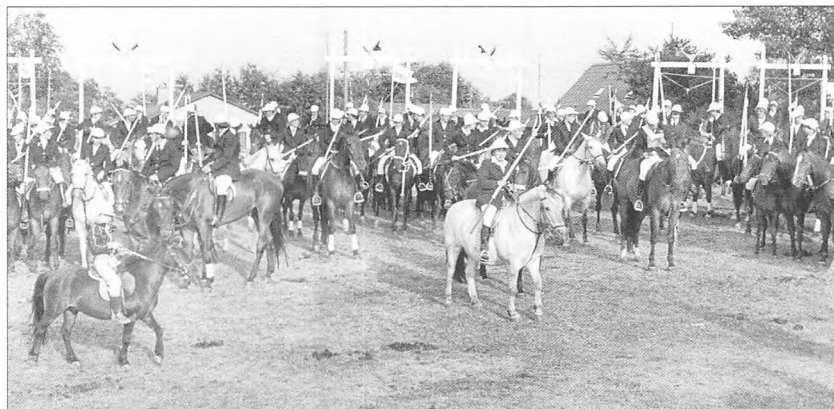

Rytteroptoget i Nygade. Formanden Gert Haurum rider i spidsen.

blev rejst en stålmast på omkring 15 m og i denne optrådte en artist og masten svingede ud i en vinkel på ca. 25 grader, uhyggeligt, men flot. Et andet nummer var en kineser, der blev hængt op i en galge ved sin hårtop og udførte sine kunster - også en artist af første klasse.

Mandagen var hviledag for ryttere og heste, men foreningens aktiviteter fortsatte. Kl.10 var der fugleskydning og kl.12 begyndte den berømte frokost, dengang som nu et af højdepunkterne i festen med sang, taler og højt humør. Ved samme lejlighed blev også fugekongen kåret.

I 1930 var der oprettet en brydeafdeling i Gråsten og i 1931 var der for første gang arrangeret et brydestævne på ringriderpladsen, stævnet blev afviklet kl. 20 og modstanderen var politiet fra Flensborg. Vore bysbørn, der jo var nybegyndere, kunne ikke klare det rutinerede hold fra Flensborg - det blev nederlag på ne-

Rytterne foran galgerne.

derlag, indtil man nåede til byens stærke smed, Niclaus Hansen, Han kastede sin tyske modstander, og som eneste sejrherre var han dagens mand og modtog et bragende bifald. Publikum satte deres lid til byens sværvægter Søren Kristensen, han var stærk som en bjørn og vejede omkring de 125 kg. Da kampen begyndte, for han på sin tyske modstander, men ak, i brydning er det mere teknik og rutine, der tæller end fysik, så det varede ikke længe, før Søren med et brag havnede på ryggen - kampen var forbi! Disse brydestævner blev en fast tradition til langt op i halvtredserne.

Kl. 22 lød der tre skud og fyrværkeriet blev antændt. Det var flot og mere jordnært end i dag, det bestod hovedsageligt af solhjul og vandfald, og pladsen var sort af tilskuere.

Tirsdag var atter rytternes dag med optog igennem byen og de sidste 24 omgange blev afviklet . Derefter var der kongeridning og omridning. Det var et stolt øjeblik for en rytter at blive udråbt til til konge. Præmien bestod for det meste af rideudstyr, en kærkommen præmie, som ikke alle på den tid havde råd til anskaffe sig.

I forbindelse med ringridningen var som nævnt arrangeret lotteri og hovedgevinsten var en flot ridehest. Omkring en måned

før festen blev hesten fremvist af rytteren Harald Jørgensen sen., som samtidig solgte lodsedler.

I de senere år har ringriderforeningen arrangeret pensionist-matiné, der samler mange af byens ældre borgere til kaffebord og lotteri og som slutter med dans.

Foreningens formænd og ritmestre igennem tiderne.

Formænd

1907-10	Wilh.Hansen, "Palæet", Gråsten
1911-20	Harald Ludvigsen, Gråsten
1921-29	Peter Hansen, Gråsten
1930-32	Jørgen Bork, Gråsten
1933-47	Chr. Jessen Hansen, Gråsten
1948-49	Lauritz Lund, Gråsten
1950-62	Jens Christensen, Gråsten
1963-66	Thomas Petersen, Avnbøl
1967-71	Henning Nielsen, Gråsten
1972	Tage Albrechtsen, Tombøl
1973-76	Alfred Hansen, Gråsten
1977	Gert Haurum, Gråsten

Ritmestre

1936	Hans Nissen, Bovrup
1937	Jørgen Bork, Gråsten
1938	ingen
1939-52	Hans Nissen, Bovrup
1953-56	Otto Petersen, Avnbøl
1957-59	Hans Ferdinand, Ladegårdskov
1960-65	Tage Albrechtsen, Tombøl
1966-69	August Schulz, Gråsten
1979-80	Holger Kryhmand Hansen, Gr.
1981-87	Viggo Schmidt, Gråsten
1988	Claus Hissel, Tombøl

De tre vindere i ringridning i 1983 er fra venstre Claus Hessel, Tumbøl, Kurt Hansen fra Rinkenæs (konge) og Peter Hansen, Bredevad. Til højre ritmester Viggo Schmidt.

Ingen ringridning i Gråsten uden at omtale det arrangement, som havde min store interesse, nemlig cyklingridning. Hvornår dette indslag begyndte, melder protokollen ikke, men at det har været i tyverne er sikkert, for jeg var selv deltager fra 1928-34. Der deltog omkring 15 drenge, piger kunne ikke deltage. Der var ingen aldersbegrænsning og derfor deltog flere på 16-17 år. Præmierne var få, det var naturligvis de store, der løb med dem. I 1934 vandt jeg en præmie, og jeg var stolt som en pave. Præmien var en cyklelygte, hvor lyskernen var et stearinlys.

Så i 1970 gik den daværende komité i opløsning og indslaget i fare for at udgå. Jeg syntes der manglede noget, såfremt dette skete og med de tanker kontaktede jeg min nabo Hans Bille og vi besluttede at tilbyde vores hjælp. Vi blev omgående engageret, samtidig optog vi Peter Jørgensen Jensen i den nydannede komité, som desuden bestod af to mand fra den opløste. Året før var del-

Cykelringriderne på vej gennem byen.

tagerantallet 24 børn. Det første år havde vi 38 deltagere, og nu gik det støt frem år for år og toppede med et antal på 207 og dette antal oversteg langt vore store nabobyers. Det var et stort arbejde og ansvar for de mange børn, som blev os betroet.

Vi blev klar over, at vi havde opbygget noget, der havde interesse. Vores belønning blev en kolossal opbakning fra banker, forretningsdrivende og private i Gråsten, der skænkede en præmie, resultatet blev også honoreret af diverse bestyrelser. Grunden til denne succes var vel opdelingen i aldersgrupper. Ingen gik skuffede hjem, fordi der var en præmie til hver. Ligeledes fik hvert barn udleveret en kasket, sponsoreret af byens pengeinstitutter. Der vankede også en sodavand, en gave fra diverse depoter. Børnenes fest blev afsluttet med en børnematiné i det store telt, her var der adgang for alle børn og der var underholdning, præmieuddeling og omdeling af is, skænket af Brugsen i Gråsten.

I dag hvor jeg er skredet op i alderen, er det morsomt at opleve, at de børn, der var med i min tid nu selv møder op med deres

Formanden for cykelringridning G.O. Hansen med årets tre vindere i 1982.

børn. Det må være et tegn på, at de var glade for at deltage.

Så i året 1979 ringede telefonen og en stemme talte: "De taler med Dronning Ingrid's hofchef grev Trampe. Dronningen lader forespørge, om De kunne tænke Dem at arrangere cyklingridning på slottet for de kongelige børn?" I første øjeblik troede jeg, at der var en, der "tog gas på mig", men det viste sig at være virkelighed.

Da jeg kun var komitéformand, anmodede jeg om tilladelse til at medtage et medlem fra bestyrelsen. Tilladelsen blev givet og medlem af bestyrelsen P.W. Bøttcher blev ledsager.

Det samme gentog sig i 1980, og her var formanden Gert Haurum deltager. Jeg bad om antallet af Prinsesser og Prinser og fik nu travlt med at indkøbe præmier. Hofchefen præsenterede os for Dronning Ingrid og for Prinsesse Benedikte.

Efter cyklingridningens afslutning skulle præmierne uddeles, og jeg var nu spændt på, hvorledes de kongelige børn ville reagere, men kunne glæde mig over at reaktionen for en præmie var den samme som hos andre børn. En af de græske Prinser kom hen til mig og sagde på engelsk: "Tak for dragen".

Denne artikel skal afsluttes med den største begivenhed ved ringridningen i Gråsten, nemlig optogets defilering forbi slottet på ringridersøndagen. Igennem mange år har Dronning Ingrid modtaget deltagernes hyldest lige meget hvordan vejret var. Vi har derfor også oplevet Dronningen med gæster iført regntøj og udrustet med paraplyer. Det er et stolt øjeblik at opleve denne ceremoni, særlig vore cyklebørn kommer med et festligt indslag, idet mange medbringer små buketter, som afleveres til Dronningen.

Det er måske denne hyldest år efter år, der har formået Dronningen til at indstifte kongepremien, et smukt sølvfad, som aldrig kan vindes til ejendom. I stedet for modtager ringriderkongen en miniatyreudgave af fadet.

Denne beretning fortæller, at selv en lille by som Gråsten kan arrangere en fest, der er i top, takket være de mange mennesker,

Optoget kører forbi slottet hvor Dronningen med gæster og slottets personale har taget opstilling.

der involverer sig og udfører et stort arbejde.

Her skal lyde et til lykke til Gråsten Ringriderforening med ønske om alt godt fremover.

G. O. Hansen

Landsbyskole i 300 år.

I Kværs kan der i år fejres 300-års jubilæum for skolens eksistens. Skolen er muligvis ældre, men der er en sikker dokumentation for, at der uafbrudt siden 1697 er holdt skole her, og vi kender navnene på alle, der har virket som skoleledere, siden da og til i dag. Dertil kommer, at i de første 175 år blev embedet besat af medlemmer af en og samme familie, søn fulgte far eller svigersøn sin svigerfar.

Gert Konradsen, tidligere skoleinspektør ved Kværs skole har skrevet nedenstående beretning om skolens historie. Artiklen er bragt i Sønderjysk Månedsskrifts septemhernummer.

Vores viden om de første 175 år kan vi takke degn og første-lærer Peter Petersen Olufsen for. Han virkede i Kværs fra 1869 til 1904, de første tre år som andenlærer og fra 1872 som første-lærer. I hans efterladte notater findes bl.a. følgende: " Den 4. januar 1876 modtog præsten i Kværs et brev fra gårdejer F.L.Jessen, Wrewelsbüll pr. Deetzbuill, svigersøn til degn Jes Petersen, ermitteret den 1. januar og død i Wrewelsbüll den 26. september 1875. Brevet indeholdt gamle papirer omhandlende degn og lærer Jes Petersens forfædre, der med ovennævnte Jes Petersen havde betjent degneembedet i Kværs i 175 år."

Olufsen har omhyggeligt afskrevet dokumenterne, der noget forkortede gives nedenfor.

Degne og skolemester i Kværs fra 1697 til 1872.

1. Johan Friedrich Lausen:

Han havde i nogle år opholdt sig på Island og flyttede derfra med

kone og børn til Klipleve, hvorfra han den 9. september 1697 udnævntes til degn og skolemester i Kværs af "N.H.Macius på hans nådige greve og herre, hans højgrevelige excellence herr greve v. Ahlefeld til Langelands vegne". Udnævnelsen er på tysk.

2. *Richel Matthiesen:*

Han var svigersøn til ovennævnte og udnævntes den 2. oktober 1717 ligeledes af en Ahlefeld. Om Reggel Matzen, som han kaldes i bestallingen, hedder det:

"25 år gammel gik han i tjeneste hos velfornemme købmand Jørgen Joller i Flensborg, derefter tre år ved Knud Jørgensen i Avnbøl. Herefter blev han degn i Kværs, hvor han giftede sig med sin forgængers datter".

3. *Peter Jessen:*

Atter var det en svigersøn, der fulgte traditionen op. Han udnævntes den 13. december 1737 af Augusta Böhme, der ejede Kværs Ladegård, som hendes mand havde erhvervet i 1725 ved auktionen over de gråstenske godser. Her var patronatsretten altså fulgt med.

4. *Jes Petersen:*

Han var søn af forgængeren Peter Jessen. " Den 3. juni 1768 blev han examineret af gen. sup. Adam Struensee, der fandt det særdeles behageligt, at Jes Petersen havde et af Guds nåde til Herren viet hjerte". Andreas Petersen til Ladegård udnævnte ham den 17. juni 1768 til faderens efterfølger. Olufsen skriver om ham: " I dag, 1880, huskes han af mange. Han skal have haft en vældig sangstemme, der ved begravelser på Kværs kirkegård kunne høres i Tørsbøl" (godt 1 km.)

5. *Thomas Petersen:*

Jes Petersens søn Thomas Petersen var degn i Kværs fra 1803 til 1847. Han var den første, der havde en regulær læreruddannelse, idet han i tre år besøgte det af provst Petersen oprettede "Degne- og Skolemesterinstitut" i Tønder.

6. Jes Petersen:

Han udnævnes til faderens efterfølger af kirkepatron Hans Christoph Olsen på Ladegård den 26. februar 1847. Han er den sidste af degneslægten, der starter med Johan Friedrich Lausen i 1697. Han solgte sit halve boel, Degnegården, til boelsmand Peter Sahl fra Tørsbøl i 1874 og flyttede sammen med sin kone til sin datter og svigersøn i Wrewelsbüll ved Nibøl.

I Olufsens notater står som afsluttende bemærkning: " Han huskes for en ualmindelig viden og et elskværdigt væsen. Ingen kendte som han de lokale og kommunale forhold fra de ældste tider og op til hans egen tid".

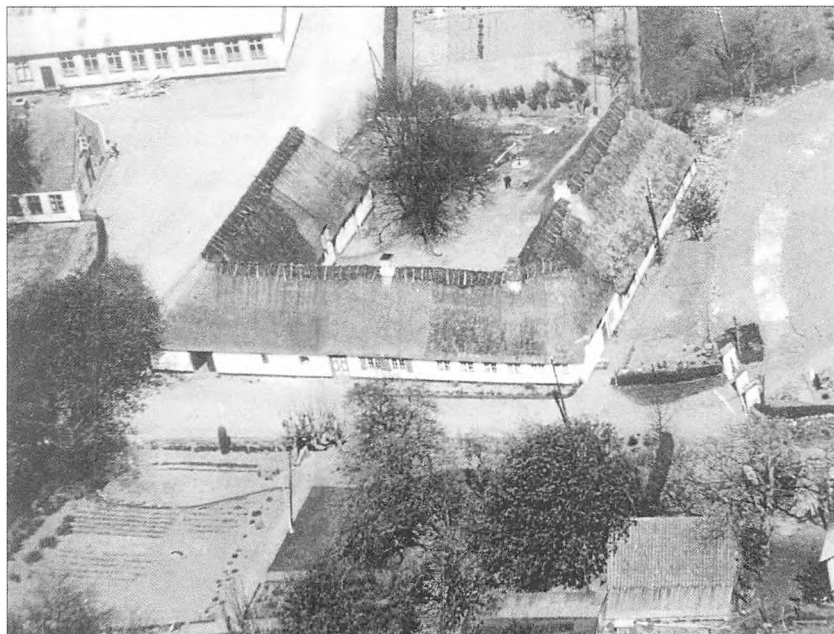
Dermed slutter denne familie- og degnesaga efter 175 år. Den landbrugsejendom, der på et eller andet tidspunkt i forløbet kom i slægtens eje, og som i daglig tale stadig hed Degnegården, blev i 1978 erhvervet af frilandsmuseet Molfsee ved Kiel, hvor den er genrejst og i dag vidner om, at der har hersket en vis velstand i degnefamilien.

Skolebygninger, skoledistrikt og undervisning omkring 1800.

Den ældste skolebygning, som ingen nulevende har kendskab til, har efter Olufsens beskrivelse i 1795 ligget "på den vestvendte side af den bakke, hvor nu Kværs Vindmølle ligger". Stedet er let at lokalisere i Kværs. Selv om møllen forlængst er nedrevet, hedder det stadig Møllebakken i daglig tale. Skolebygningen lå nord/sydorienteret med et klasselokale i den sydlige ende og en lærerbolig i den nordlige del. Denne bolig stod i 1795 tom, "da læreren havde eget hus", skriver Olufsen. Det må så være nr.4, degn Jes Petersen, der muligvis på det tidspunkt har erhvervet den såkaldte "Degnegård".

Denne skole blev revet ned i 1807, og en ny bygget umiddelbart ved siden af Degnegården vest for Kværs kirke.

Skoledistriktet, kaldet skolekommunen, bestod af landsbyen Kværs samt enkelte parceller fra Ladegård. I Tørsbøl og Ladegårdsskov var der anneksskoler, hvorfra konfirmanderne det sidste år skulle i skole i "Degneskolen" i Kværs. Læsning lærte børnene

Degnegården på sin oprindelige plads vest for kirken. Førstelærerboligen og skolen øverst til venstre.

efter en gammel tysk "Fibel", senere anvendtes Det nye Testamente som læsebog. Der undervistes i religion, regning og skrivning- Hele torsdagen undervistes i det tyske sprog. Velhavende folks børn gik i skole både sommer og vinter. Mulkter for uregelmæssig skolegang kendes ikke. Der var ca. 60 elever.

Hvert barn skulle om vinteren dagligt medbringe en tørv til opvarmning af skolestuen.

Den gamle skole fra 1807 blev i 1890 næsten totalt nedrevet. Lidt af murværket blev stående, og bjælker og mursten fra den gamle bygning blev genanvendt i den udstrækning, de var brugbare. Nedrivningen begyndte den 23. juni, og den 21. september blev den nye skole indviet. Nedrivning og nybygning klarede på kun tre måneder. Mens byggeriet stod på, blev 1.klasse, de store elever, undervist i kirken og 2.klasse i præstegårdens forpagterbolig.

Den 1.oktober 1904, efter 35 års tjeneste ved Kværs skole, gik Olufsen på pension, dekoreret med den kgl. kroneorden af 4.klasse.

Tiden fra 1904 til 1919.

Den nye førstelærer, Christian Jensen Reinholdt, førte skolekrøniken videre. Chr. J. Reinholdt var født i Moltrup ved Haderslev og var udgået fra Haderslev seminarium i 1899. Derefter havde han været lærer i Tellingstedt og Svesing i Sydslesvig og i Hejsager. Fra 1904 var han førstelærer og degn i Kværs.

Reinholdt er den, der har skrevet mest udførligt og personligt engageret. Især tiden 1914 til 1918 er ret detaljeret. Han har eksempelvis noteret navnene på alle, der faldt i krigen, til dels med afskrifter af de meddelelser, familien fik fra de militære myndigheder.

Notaterne giver et godt indtryk af tilværelsen i en landsbyskole omkring århundredskiftet. Han beskriver skolens inventar, undervisningsmidler, nyanskaffelser, mærkedage og de forskellige gøremål, der var pålagt lærerne af myndighederne ud over det rent skolemæssige. De skulle bl.a. gennemføre optællingen af kreaturhold i kommunen, og i 1905 deltog de i en folketælling, der gav følgende resultat: Kværs = 467 personer (233 mandlige og 234 kvindelige), mod 422 i 1900. Tørsbøl = 251 personer (125 mandlige og 126 kvindelige).

I 1909 var børnetallet steget til 147, og man overvejede at få oprettet en 3. klasse og at ansætte en lærerinde. En ansøgning stiledes til regeringen med anmodning om at få anvist en lærerinde og helst en, der var det danske sprog mægtigt, da der i 1909 stadig var 36 elever, der undervistes på dansk i religion.

Man fik et tilbud på om- og udbygning af andenlærerboligeheden til et 3. klasselokale, og opgaven blev overdraget bygmester Alex Asmussen for 1.752 Mark.

Men provinsialregeringen ville det anderledes. Der skulle oprettes en skole i Tørsbøl, så byggeplanerne i Kværs måtte skrinlægges. Den 8. december startede undervisningen i Tørsbøl. Den fortsatte til 1967.

Kort til Nicoline Andersen i Broager: "Her sender jeg dig den skole, hvor jeg går til skole og gratulerer dig til din fødselsdag. Venlig hilsen fra Marie Ankersen."

Øverst: Skolen med Degnegårdens gavlede.

Til højre: Muligvis den gamle præstegård før 1912.

Nederst: Kirken med klokketårn.

Inspektion fra skoleråden.

Et stadig tilbagevendende notat er en kort bemærkning om, at "der Herr Schulrat" har foretaget inspektion. Både Olufsen og Reinholdt har til tider med meget korte intervaller haft besøg af Schulrat Mosehuus fra Aabenraa. Det var myndighedernes kontrol med lærernes arbejde, og hr. Mosehuus var en særdeles kendt person i Kværns skole. I årene 1889 - 1909 var han i Kværns 26 gange, og i Reinholdts første embedsår var han på besøg fem gange.

Og han var grundig. Ved besøget den 25. november 1909 var han kl.9.00 - 11.30 i 2. klasse, hvor han påhørte tysk, religion, hoved- og tavleregning.

Kl.11.30 - 13.30 var han i 1. klasse. Her gjaldt det naturlære,

katekismus, kirkesange, tysk (Schiller, biografi og digte) samt hovedregning.

Kl.14.00 - 16.00 var han i 3. klasse, hvor man havde læsning og sprogøvelser, bibelhistorie, hoved- og tavleregning.

To måneder senere var han der igen. Det er en nidkærhed, der nok har lagt en dæmper på lærernes eventuelle lyst til at fravige den fastlagte undervisningsform. Bemærkelsesværdigt er det, at der aldrig gives udtryk for tilfredshed eller det modsatte med lærernes arbejde.

Første Verdenskrig set fra Kværs skole.

Som nævnt har lærer Reinholdt været meget samvittighedsfuld med optegnelser over de unge mænd hørende under Kværs skoles distrikt, der faldt i Første Verdenskrig. I december 1914 er de to første nævnt, nemlig Lorenz P. Jensen, Grøngrøft, faldet ved Soldalmen i Galicien den 19. november, og Nis Petersen, Avntoft, død i fransk fangelejr i Bretagne. Stærkt følelsesbetonede bemærkninger skrev Reinholdt, da skolens andenlærer, Ernst Richard Clausen, den 6. september 1914 meldtes savnet ved vestfronten for så to år senere at blive meldt død. Han har åbenbart været en afholdt lærer og kollega.

Til minde om lærer Clausen afholdtes en indsamling til fordel for børn af faldne soldater, ialt 190 Mark, og der blev lavet en mindetavle, der fik sin plads i 2. klasse, der var Clausens klasse.

Under hele krigen gjorde Reinholdt en stor indsats i indsamlingsarbejdet til fordel for produktion af erstatningsvarer.

Der indsamledes brændenælder, hvis tørrede stængler brugtes i tekstilindustrien. Der blev plukket tjørnebær, den ene gang 76 pund, der sendtes til "Kriegsgesellschaft für Kaffee-Ersatz" i Berlin.

Syv sække gamle uldsager og 31 sække papir hjalp også den råstofarme industri. Hindbær, rønnebær, kastanjer, agern, frugtkerner, tørrede løvblade til foder for hærens heste, metalskrot, gummi og rene pengeindsamlinger. Omhyggelig angives indsamlingsdato, mængde og beløbsstørrelse.

*Mindetavle for lærer
Clausen, der var den
første, der faldt i 1.
verdenskrig fra Kværs
sogn.*

Indsamlingsiveren belønnedes. Den 25. maj 1917 modtog Reinholdt en "Ehrenurkunde" fra 9. Armekorps, hvor Gen.d.Infanteri v. Falk skriver: "Til anerkendelse af Deres tro og fortjenstfulde virke".

Læreren mellem dansk og tysk.

I 1914 blev der gennemført en undersøgelse af sprogforholdene blandt eleverne ved Kværs skole. Reinholdt noterede den 1. november: "Skolen har 103 elever, hvoraf fem har tysk modersmål og 98 dansk".

En tilsvarende undersøgelse i 1918 viste: " Skolen har 121 elever. De 12 har tysk modersmål, de 109 dansk".

Sognet var således dansksproget, og det var også dansksindet. Ganske kort efter 1. Verdenskrig kom de første tegn på, at de nationale forhold var under forandring. Den 4. december 1918 modtog lærerne en officiel skrivelse, hvori det meddeltes, at kejserens billede skulle fjernes fra skolens lokaler for at beskytte dem mod uværdig behandling og ødelæggelse.

De blev omgående taget ned og opbevarede indtil videre på loftet i lærerboligen.

Den 2. marts 1919 var der valg til kommunerådet i Kværns. Valgdeltagelsen var meget ringe, kun 34 afgav deres stemme. Reinholdts lakoniske kommentar: " De ni valgte er alle danske".

Der er ingen bemærkninger om, hvilke forestillinger Reinholdt gjorde sig med hensyn til sin egen person ved en eventuel genforening af Nordslesvig med Danmark.

Skønt han var dekoreret med en preussisk fortjenstmedalje på grund af sin indsats på det krigsøkonomiske område og i stille stunder var forfatter til ret så patriotiske afsnit i skolekrøniken, fortsatte han som skolens leder til 1931. Skolekommissionen indstillede ham enstemmigt den 6. september 1920 til embedet som førstelærer, degn og organist.

Var han opportunist, loyal embedsmand eller bare en af de mange sønderjyder, der på egen krop og sjæl havde været under påvirkning af såvel positive som negative strømninger fra to nationers kultur, hvor der igen og igen vejes for og imod? "Grænseind", som O.D.Schack kalder det.

Han var født i 1878 og vokset op i et land i en dynamisk økonomisk vækst, der var blandt de førende inden for videnskab, teknik og kunst og tillige en militær stormagt. Her fik han sin uddannelse og ansattes i denne stats tjeneste, og han kunne ikke forvente andet, end at det skulle vare livet ud.

Reinholdts eftermæle i Kværns er, at han var en dygtig lærer og en vellidt og respekteret mand.

Efterlysning

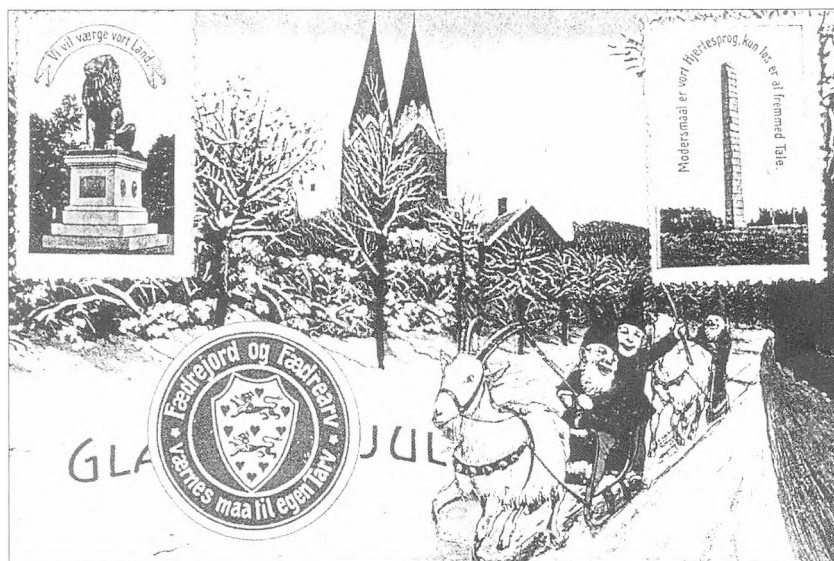
For ethvert lokalhistorisk arkiv er det af vital betydning at have en god billedsamling.

Ikke blot er det nok den del af arkivet, der har de besøgendes største bevågenhed, men for arkivet er det også af stor værdi at kunne støtte sig til de billeder, der viser udviklingen i det område, arkivet dækker, eller de mennesker, der gennem tiden har levet og virket her.

Ikke mindst med hensyn til billeder af huse, gader etc. er Grå-

Slottsgade ca. 1920. Huset med den mørke gavl til højre i billedet er C.C. Biehls hus.

stens lokalhistoriske arkiv meget velforsynet, især takket være Carl C. Biehls samling.

I 1989 udgav Institut for sønderjysk Lokalhistorie og Historisk Samfund for Sønderjylland i sin skriftrække Sønderjyske Billeder bogen: "På tur med Biehl i Gråsten" med tekst af Poul Andersen, der fortæller om Biehl og bringer et udvalg af hans billeder, først og fremmest fremstillet efter hans store samling af glasplader, der forøvrigt selv i dag er af en forbløffende god kvalitet.

Men som sagt har vi også på arkivet en fyldig samling af postkort. Her bringes en kopi af et par af Biehls julekort. Den opmærksomme iagttager vil se, at de kælkende nisser har Hjertehøjen som baggrund. De samme nisser går igen på et postkort med Broager kirke som baggrund. På dette postkort er der klæbet forskellige mærkater med nationale symboler.

Har nisserne også været på spil andre steder? - måske kan nogle af årsskriftets læsere fortælle os om det!

Vi syntes, det var morsomt at bringe denne "efterlysning", også fordi firmaet C.C.Biehl netop i år har kunnet fejre sit 100-års jubilæum.

Elsebeth Thygesen Kristensen

Årets gang 1996

Januar

I sin nytårshilsen til Gråsten kommunes borgere oplyste borgmester Bendt Olesen, at kommunens økonomi er inde i en positiv udvikling, der bl.a. har givet sig udslag i udbygning af Gråsten skole, opførelse af 6 nye ældreboliger i Rinkenæs og af en tilbygning til Stjernevejens børnehave. Det er tanken i 1996 at revidere kommuneplanen med henblik på at inddrage beboernes medindflydelse i størst muligt omfang.

Verdens største containerskib fik den 10. januar navnet "Regina Mærsk" af Dronning Ingrid; det fandt sted på Lindøværftet, men "Regina Mærsk" får sit hjemsted i Gråsten. I lighed med to tidligere Mærsk skibe, tankskibet "Karen Mærsk" og containerskibet "Kristian Mærsk" vil det nye Gråstenskib dog heller ikke komme til at aflægge besøg i Gråsten havn - det forbyder deres størrelse!

Februar

Ved en reception på Rinkenæshus har Rinkenæs andelsboligforening fejret sin 50års fødselsdag. De 16 boliger gennemgik i 1995 en omfattende renovation, så de fremtræder i en tidssvarende skikkelse.

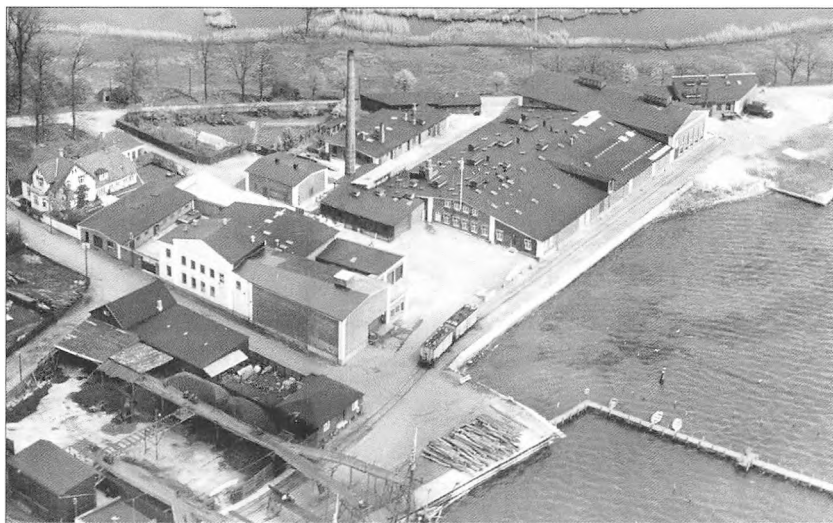
En karavane bestående af 23 personer, 4 personbiler, 1 varevogn, en trailer og 16 heste ikke at forglemme har repræsenteret Gråsten ved et optog i København: "Fastelavn gennem tiderne" et af de mange indslag, der vil præge byen som "Kulturby 96" i årets løb. Næstformand i ringriderforeningen Arne Jensen anførte

optøget, der også omfattede en "børnevogn". Vognmand Poul Erik Kjær stod for arrangementet.

I anledning af sportens dag blev der uddelt medaljer til flittige sportsudøvere blandt Gråstens unge og voksne. En særlig hæder i form af årets lederpokal blev tildelt Claus Evermann, tidligere formand gennem 19 år for den tyske rokklub, for hans indsats for børn og unge i klubben og hans arbejde for samarbejde mellem mellem søsportsklubberne i byen og som bestyrelsesmedlem i GSI.

Marts

Gråsten ridecenter havde stor succes med sit arrangement. Over 1200 gæster var kommet til stede, blandt dem Prins Joachim og Prinsesse Alexandra, der ved denne lejlighed fik sin bryllupsgave fra Gråsteneegnens Holstener Hesteavlsforening - hoppeføllet Chaucette.

Slagteri-region Syd set fra luften omkring 1950. Det nedlagte kødsalg ses på billedet ved siden af den store hvide gavl.

Gråsten har måttet sige farvel til en af sine veletablerede forretninger - Kødudsalget - ved havnen. De bygninger, der tidligere husede Slagteri Region Syd står nu helt tomme, og deres fremtid er uvis.

April

Gigthospitalet har holdt rejsegilde på en 2000 kvm stor tilbygning, der bl.a. skal rumme et nyt køkken og en ny spisestue; de derved frigjorte lokaler vil komme til at danne rammen om nye behandlingslokaler for hospitalet, der i dag råder over 56 sengepladser. Samtidig bliver spejlfacaden mod Nygade ændret, så den kommer til at svare til den oprindelige stil.

Turistforeningen har haft et godt år - det meddeler formanden Niels Graversen. Blandt gode og givtige aktiviteter har været salg af fiskekort, de guidede ture i Slotsparken og hestevognsture til Margrethesøen - alene denne aktivitet har i det forgangne år talt

Gigthospitalet efter ombygningen. Til højre ses den nye køkkenbygning.

mere end 600 deltagere. Gråsten og Broager står for udgivelsen af en fælles turistbrochure med tekst på dansk, engelsk og tysk, der fortæller om egnens attraktioner i et oplag på 20.000.

Maj

Titlen "Årets Forretning" gik i år til Gråsten Bog og Idé ved Gurli og Svend Nielsen. Diplomet og "Pondus" fra Handelsstandforeningen og Den Danske Bank blev overrakt af Handelsstandsforeningens formand Hans P.Toft og filialdirektør Kjeld Abild.

Gråsten landbrugsskole har holdt rejsegilde - et 1000 kvm stort nybyggeri skal rumme 24 elevværelser og 3 undervisningslokaler. Udvidelsen kan ses som et bevis på skolens stadige udvikling siden den blev grundlagt i 1924. Den er idag en af landets driftigste landbrugsskoler, hvis uddannelsesprogram omfatter en række uddannelsestrin fra grundskole til grønt diplom.

Juni

Gråsten Roklub har afholdt "Kanindåb"; det er en meget aktiv klub med 12 både, der bruges flittigt til motions- og kaproning af klubbens 108 medlemmer.

Gråsten kommune har fået tildelt 6,7 mill.kr.til byfornyelse og boligforbedring i 1996. Der kan gives støtte til vedligehold og forbedringsarbejder ved boliger, der rummer minimum 2 boliger.

Dalsmark plejehjem fyldte 1.juni 25 år med åbent hus og fest for beboere, personale og venner af huset.

Juli

Brugere af Gråsten bibliotek vil vide, at med mellemrum er muligt at se skiftende udstillinger i biblioteket. I denne måned er temaet "H.C.Andersens Eventyr - illustreret af rumænske børn". I sammenhæng hermed er Gråsten vært for 10 rumænske pædagoger, der ledsager 42 børnehjemsbørn. Af dem bliver 20 indkvarterede

i privathjem i Sønderjylland.

Den oprindelige plan om at indrette det tidligere alderdomshjem "Christiansro" som bolig for senilt demente er blevet skrinlagt. I stedet vil der i bygningen blive ældreboliger.

August

Som tidligere nævnt fyldte Plejehjemmet "Dalsmark" 1.juni 25 år og fejrede dagen på festlig vis, men i tilgift fik beboerne endnu en festdag d.10.august, da Dronning Ingrid besøgte plejehjemmet. Dronningen var også til stede, da "Dalsmark" blev indviet.

Den 20.august blev en festdag i Gråsten - da fejredes 60 året for Dronning Ingrids første sommerophold på Gråsten Slot. Begunstiget af strålende sommervejr indledtes dagen med et muntert

Fra festlighederne på torvet. På billedet ses Dronning Ingrid, Prinsesse Benedikte og borgmester Bent Olesen. (Foto: Studio 66)

*Dronning Ingrid sammen med børnehavebørnene.
(Foto: Studio 66)*

formiddagsarrangement, hvori der deltog 640 børnehavebørn. I et telt, der var rejst foran rådhuset, blev der om eftermiddagen afholdt reception med indbudte gæster, og dagen sluttede med en jubilæumskoncert i Frihedshallen i Sønderborg efterfulgt af et storslået festfyrværkeri over Gråsten Slotssø.

Gråsten plejehjem har haft besøg af musikere fra Sønderjyllands Symfoniorkester, der med solofløjtenist Thomas Jensen som dirigent gav beboerne en dejlig oplevelse med et afvekslende musikprogram med musik bl.a. af Lumbye og Strauss.

September

Gråsten Sejlklub har fra A.P. Møllers fond modtaget 50.000 kr, der er blevet anvendt til køb af en ny ledsagejolle, der har fået navnet "Regina".

R.U.I.F. der står for Rinkenæs Ungdoms- og Idrætsforening har fejret 75 års fødselsdag og blev hyldet af mange gratulanter, der fremhævede det værdifulde i, at man i et lille lokalsamfund har formået at fastholde sammenholdet og et vidtspændende virke gennem så lang en årrække.

Oktober

Der blev sunget på både tysk og dansk, da Fördeschule holdt den gamle laterne tradition i hævd. Da laterneturen var slut, var der "pejsehygge" på skolen.

Gråsten kommune har sat en række byggegrunde til salg - for interesserede er der grunde at få på Bøgevej i Adsbøl, Dyrkobbøl i Gråsten og Hvedemarken i Rinkenæs.

Gråsten frivillige Brandværn har fået skænket et flag fra Danmarkssamfundet; det blev modtaget af brandkaptajn, borgmester Bendt Olesen, der ved samme lejlighed overrakte medaljer for 9000 dages medlemskab til Henning Bergholdt og Henry Ansbjerg.

November

Lokalhistorisk arkivs billedsamling har dannet grundlag for en lysbilledserie om Alnor før og nu, som netop er blevet vist i Alnor borgerforening.

En ny bog om Gråsten Slotshave har set dagens lys. Marianne Justesen og Karsten Hviid har gennem en lang række farvefotografier ønsket at vise både enkelte blomster og smukke partier fra parken. Desværre skæmmes bogen her og der af forkerte oplysninger - således benævnes Hjertehøjen konsekvent som Hjertebakken!

Fra Dybbølposten d. 12. november 1896:

"I Tirsdags brændte for første Gang de nye Gadelygter i Graa-
sten. Der er i passende Afstand anbragt 23 Lygter, som er leverede
af to i Byen boende Blikkenslagere, Damm & Kückelhahn. Brand-
materialet er Gasstof, som faaes i Berlin."

December

Blandt sine forskellige aktiviteter kan Røde Kors Gråsten afd. glæde sig over en god interesse for besøgsvenneordningen. En gave fra dansk tipstjeneste var med til at bidrage til et hyggeligt julemøde for besøgsmodtager og -venner på hotel Egely.

I Rinkenæs korskirke har der været festgudstjeneste i anledning af 50 året for afsløringen af prædikestolens felter.

Traditionen tro er der opstillet et juletræ i banegårdens ventsal. I år har børnene fra børnehuset i Rinkenæs klippet julepynt og pyntet træet.

Gråsten Kommunes Lokalhistoriske Arkiv

Årsberetning 1996

Arkivet har igen fået gode afleveringer som f.eks. et billedalbum med billeder fra 9.april 1940 og 5.maj 1945 samt fra kampen, der endte med mordet på Paludan-Müller. Gråsten Salgs- og Reklameforening har afleveret materiale fra Torvedage og andre arrangementer og Hans Sahl i Kværs erindringer fra perioden 1920 - 1970. Endelig kan nævnes materiale om maleren Niels R. Rasmussen, der boede i Gråsten omkring 1925 - 1930.

Der har været mange henvendelser fra såvel indland som udland. En del skoleklasser har været på besøg.

Vi har haft udstilling i anledning af 60-årsdagen for Kronprinsparrets ankomst til Gråsten i 1936. Desuden udstilling på Gråsten bibliotek af billeder, malet af herboende, nu ukendte malere.

Hans Paulsen

Arkivet har modtaget dette fotografi. Angiveligt er det malet 1908 af H. Jakobsen, Gråsten og skulle stamme fra Gråstens omegn. Hvem kan oplyse mere om kunstmaleren og hans motiv?

Historisk Forening for Gråsten By og Egn Årsberetning for 1996

Den 16. april afholdtes generalforsamling i Ahlmannsparken med 50 deltagere.

Efter kaffebordet fortalte Henry A. Ulstrup, Fredensborg, levende og interessant om sin tid på Gråsten Slot og derefter som portner på Amalienborg.

Sommerudflugten var blevet til en efterårstur og foregik den 19. september.

Vi besøgte landsbyen Unewatt på Angel, der med sine velbevarede gamle huse og gårde fra det forrige århundrede er et vidnesbyrd om datidens livsform.

Der deltog 42 personer - det største antal i mange år.

Den 7. november var foreningen vært ved årsmødet i Historisk Samfunds Åbenråkreds. Det foregik i Ahlmannsparken, hvor man først så lokalhistorisk arkiv, og hvor Hans Paulsen fortalte om arbejdet der. Efter årsmødet hvor der blev aflagt beretninger fra de forskellige foreninger, fortalte fru Alfa Hansen, Gråsten, om teglværker langs Flensborg Fjord og livet på disse.

Efterårsmødet blev holdt på den gamle Kro den 20. november, hvor toldinspektør Th. Larsen fra Bov talte og viste lysbilleder over emnet: Grænsen og gendarmerne.

Årsskriftet blev udleveret til de 70 fremmødte og det blev igen godt modtaget.

Frede Chr. Ihle

Der er planlagt følgende arrangementer i 1998:

Onsdag 22.04.98 Generalforsamling i Ahlmannsparken kl. 19.30

Lørdag 05.09.98 Udflugt til Slesvig og Hedeby

Onsdag 18.11.98 Efterårsmøde i Ahlmannsparken

Med hensyn til eventuelle ændringer bedes medlemmerne følge annonceringen i Gråsten og Omegns Folkeblad.

